

НАРОДНА СКУПШТИНА

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ О РАДУ СРПСКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

ИЗЛАЗИ СВАКИ ДАН ЗА ВРЕМЕ СКУПШТИНСКОГ РАДА

ПРЕТПЛАТУ ПРИМА

КРАЉЕВСКО-СРПСКА ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

ЦЕНА ЈЕ ЛИСТУ:

ЗА СРБИЈУ 6 ДИН. МЕСЕЧНО

ОД ЈЕДНОГА БРОЈА 0.40 ДИН.

ЗА СТРАНЕ ЗЕМЉЕ ПОШТАНСКОГ САВЕЗА 15 ДИН. МЕСЕЧНО

УРЕЂУЈУ СКУПШТИНСКИ СЕКРЕТАРИ:

Ранко Петровић, Доброслав Ружић, Љуб. Ђирић.

Број 7

СУБОТА 1 ДЕЦЕМБРА 1890

Година I

10 САСТАНАК

15 новембра 1890 год. у Београду

ПРЕДСЕДАВАО ПРЕДСЕДНИК

Никола Пашић

СЕКРЕТАР

Др. Станојло Вукчевић

(НАСТАВАК)

Господо, треба се опоменути да је реч о оном времену, кад нису не само били склоњени многи рачуни, него кад се није никако ни знало како стоје финансије наше. Ви се сећате да су после пада напредне владе, и после Устава, прегледани финансиски рачуни када се хтело да констатује, како је стање наших финансија, па се том приликом нашло да много што шта није било ни заведено у књиге државне, а камо ли да се знало какви су рачуни. Ми знамо врло добро да смо ми морали да тражимо често пута стање, које смо морали да плаћамо, код Лендер-банке и Контоар д'есконтa, па после таквог стања тражити да министар поднесе оно што нема — разуме се да је то сасвим апсурдно. Оно што је влада имала на расположењу — оно је и поднесено.

Кад се, господо, у напрту адресе мањине каже, да није поднесен завршни рачун, онда ја мислим да се то коси мало с истином, да не стоји тако у истини што се тврди и стенографским бележењем. Господо, кад и сама државна контрола није прегледала државне рачуне за толико година; кад и она што је у првом реду дужна, да има, нема закључних рачуна из ранијих година, онда како их може имати министар? Дакле мислим да ово двоје, што је ушло у напрт одборске мањине, такве је природе, да му није било места ту. И по моме мишљењу то је за осуду, нарочито кад се рад узме онако како сам је изнео.

Господо из мањине ударила су у првом реду на општ. закон и веле како је општински закон сам по себи такав да не одговара самоуправи, а већ применом закона самоуправа је постала илузорна. Господо, из опозиције као да су заборавила да су прошле године и сами изгласали тај закон, заборавила су да је усвојен општински закон једногласно. (Чује се неће бити тако). Јесте. Завирите у стенографске белешке па ће те видети да тамо стоји као факт да је Скупштина усвојила општински закон једногласно (Жагор). Неки од господe говорника из мањине наводили су разне случајеве да би доказали како донета стоји то, да закон о општинама не одговара начелу самоуправе и да је она у примени постала још и илузорном. Ма колико да су се упињали да то докажу, није им то успело за руком; јер сви они случајеви, које су они наводили, такви

су, да пре говоре у корист, него на штету самога закона. Да је општинским законом довољно гарантована општинска самоуправа, сведочи и овај факт, што до сада, и ако је закон преживео годину дана, има један једини случај, да је кмет збачен. Кад узмете с друге стране, господо, да у извесни општинама где су нарочито људи на управи из партије, којој припада и опозиција, видећете да је толико самоуправнога у општинском закону, да чак и против злоупотреба, које чине председници у тим општинама, не може често пута власт ништа да учини. Толико има гаранције за самоуправу у општинском закону. Што се тиче закона на примени, оно је сасвим правилно и не само да се није ишло на то, да се скучава самоуправа, него се тражиле још и веће гаранције за њу, јер се тражи да се све оно, што може да буде нејасно и непотпуно, у закону допуни. И у том правцу поднесен је и предлог да се учине измене у закону општинском не на кршење, већ на осигурање општ. самоуправе.

Г. Авакумовић у свом говору, говорећи о изборном закону, напоменуо је да поред оних противуставности, које су његови другови напоменули, стоји још једна, а та је да према уставу треба да пребројавају куглице чланови главног бирачког одбора, дакле да се тај посаб врши у главном бирачком одбору, а не у месном. Међутим то не стоји тако, јер у чл. 92. устава каже се само то да ће се тамо прикупљати сви гласови, а не каже се да се пребројавају куглице. Дакле кад се узме да су господа говорници из већине побили оне друге разлоге, који су навођени против изборног закона, и кад се узме да у уставу, у чл. 92. не стоји да главни бирачки одбор треба да броји куглице, онда, разуме се, да оне замерке, које су чињене на изборни закон, опадају.

У финансијском делу свога говора г. Авакумовић замера влади, користећи се тим што је добио и нов пројект буџета и завршни рачун, што је, вели, влада немилнице расипала, те је услед тога порастао буџет са 5—7 милиона. Вели, даље, како је влада радикална затекла буџет од 44 милиона, па га подигла на 47, а сад га диже још са 10, те је отишао на 57.

Господо, радикална влада могла је да направи и мањи буџет, али би онда био буџет онакав као што је био и за време напредњака. Као што се из онога извештаја и завршног рачуна прошлогодишњег, за који адреса мањине каже да није поднесен, види, скоро 5 милиона није увођено у буџет.

Кад се нешто не уводи у буџет, онда буџет, разуме се, може да буде мали; али кад се оне да покаже право стање ствари, кад се све у буџет унесе, онда, разуме се, буџет мора да буде онакав какав је поднесен од стране владе. Разлика, која долази између прошлогодишњег и овог буџета, у томе је, што прошле године приходи монопола дувана и соли нису били унесени у буџет. Тако исто у прошлогодишњем буџету нису били унесени приходи и расходи жељезнички. У овај буџет унесено је све то; и онда, разуме се, морају и цифре да се увећају.

Али не треба заборавити ово, да тиме што су унесени ови буџети, који су прошле године били засебни, није учињен никакав грех, јер тиме ако је порасла цифра расхода, порастао је и сам приход. Од монопола дувана, према буџету, који је поднесен, има 4 милиона чистог прихода, од монопола соли скоро 2 милиона и од жељезнице скоро толико исто, и онда, када имамо довољно прихода да покријемо расходе, неће бити рђаво да нам буџет по цифри буде велики.

Дуго би се задржао, кад бих хтео да одговарам и другим посланицима, али не могу да прећутим оно, што је г. Рибарац изнео, ту морам да речем још неколико речи. Господин да би доказао како су власти утицале на изборе, како је било неправилности и како је услед свега тога био резултат избора овакав какав је, — иначе да није било тога, резултат би био другачији — наводи некакав случај утицања власти у Водују, у звишком срезу. Он вели, да је сам председник бирачког одбора забележио у своме записнику да је било утицања власти и неправилности. Г. Рибарац није хтео да помене име тога г. председника, и ако сам га ја питао у два три маха, али ја сам га знао и зато сам га и питао. Тај је г. председник био толико несавестан да је неистину у записник записао. Тај господин, и сам опозиционар пролазећи као председник бирачког одбора кроз једно друго село — кроз Нересницу, да би утицао на изборе, улази у општинску судницу и тражи од кметова да му ставе све на расположење, јер је он вели изасланик краљев, па хоће да види све књиге пореске, спискове итд. Тај господин у послу, у коме је требао да буде далеко од сваке партиске борбе, и који није требао да буде ни мало партизанством обојен, тај господин у целом свом раду показао се као партизан и није никакво чудо што је у свој записник унео оно што је неистина. То ће и сам г. Рибарац морати да призна.

Друга једна ствар, коју је поменуо г. Рибарац, то је ствар Ђовдинска. Господо, ја мислим да ће г. министар унутрашњих дела фактима доказати да ствари не стоје онако као што их г. Рибарац представља. За мене остаје само да напоменем ово, — пошто сам учинио једну примедбу кад је господин ту ствар поменуо, — да она акта нису уништена, него украдена и продана г. Рибарцу за извесну суму новаца. (Чује се: то треба доказати). То ће се сигурно и доказати, јер не могу, господо, званична акта да буду код приватног човека. Треба г. Рибарац да каже откуда су му та акта. Ето господо, на какав је начин дошао г. Рибарац до тих акта, која је напоменуо о Ђовдинској ствари. Ја мислим да ће г. министар потражити та акта од господина и наставити истрагу по тој ствари. Тада би се доказало да не стоји оно што је изнесено у тој ствари — да је нарочито крив Ђовдински учитељ, јер као што ће се видети из тих акта, нема ни помена о кривници учитеља Ђовдинског у њима. Међутим они који имају та акта учинили су да учитељ Ђовдински и данас лежи у затвору. Господо, кад се господа из опозиције служе и оваквим средствима онда није чудо да је чиновништво деморалисано и да понегде може чинити и изгреде. Кад би сви припомогли да се коректно ради, онда би сигурно и резултат био другачији; а кад навалице идемо на то да деморалишемо чиновништво оваквим начином, онда не можемо ништа доброга од њега ни очекивати.

Да завршим. Ја мислим, господо, да ћу погодити мишљење твоје кад речем, да је адреса одборске већине и по стилу и по садржини идеја једрија; да она одговара правом стању ствари у земљи, и да, што је најглавније, адреса већине одговара жељама и расположењу народном. С тога предлажем да се усвоји нацрт адресе одборске већине.

Др. Лаза Илић. Господо, као народни представници, ми смо имали прилике да саслушамо нацрте двеју адреса, у којима су лепим речима и изабраним изразима изнесене жеље, потребе и захтеви народни и у којима се изјављује радост и задовољство за све оно што је добро и за похвалу, а куди оно што је рађено против интереса српске државе и српског народа. С тога ја сматрам да је адреса један свечан акт скупштински, и благодаран сам посланику г. Алимпију Васиљевићу што је у овом говору изволао изјавити да адреса није акт појединих партија, него акт скупштински, само се не могу с њим у томе сло-

жити што је доцније додао и позвао скупштинску већину да усвоји нацрт скупштинске мањине. Јер, господо, по моме мишљењу и по свима уставним појмовима у таквом једном акту са свим је природно да би мањина требала да се покори већини.

То су, господо, уставни појмови. Нека изволе г. посланик за округ врањски, нека изволе цела Скупштина да прочита први одељак у нацрту адресе одборске мањине, па ће се сваки који буде ценио правилно важност његову уверити се да нема разлога ни смисла, да скупштинска већина приђе и усвоји нацрт адресе одборске мањине. С тога је и имао права г. Раша Нинић кад је у своме јутрошњем говору казао, да први одељак нацрта адресе одборске мањине и не изгледа другаче, него некаква тужба, на коју ваља прилепити 10 динара марке.

Господа из опозиције нису могла ни овом приликом — приликом адресе — пропустити а да у првом њеном одељку не наведу оно, што су и до сад у њиховом партиском органу наводили под насловом „радикалска зла“. То је она рубрика, која није ни мало помогла њихној странци, а која је могла да шкоди отаџбини и народу српском.

Ако се прочита нацрт адресе одборске мањине од почетка до краја, онда ће сваком пасти на ум и нехотице, да се ту „дева стара песма на нов глас“ или „опет то, али мало другачије“. Господа из опозиције, веле у својој адреси, не ваља општинска самоуправа, није изведена у духу самоуправе. Зашто? За то, што на општинској управи нису кметови либерали, већ радикали. Није веле, било слободних и праваних избора. Зашто? За то, што су огромном важином изабрати радикали и то не први пут.

Истина је, да они морају на то да се туже, а то им неће нико забранити, али да им није било Ниша и врањског округа, данашња либерална опозиција престављала би врло жалостан број.

Даље веле, нема личне и имовне безбедности. Зашто? За то, што на министарској столици не седи ученик покојног Радивоја или капетан Јанко Вла.

Мени се може од стране опозиције пребацити и казати, јест изабрата је већина радикалска за то, што су власти у вашим рукама, али они, који би то хтели да учине, нека имају на уму и то, да између нас има и један трећи и то непристрасан судија, а тај је судија народ. (Чује се: тако је), и тај је народ потврдио да ми имамо права, па нам је с тога и своје поверење поклонно, те нас господо из опозиције заго видите у оваквој већини.

Можда ће се даље казати у вашим ју рукама власт и сила. Међутим моје је мишљење да је доста било и власти и силе и да је то баш овога пута све престало, али вама господо из опозиције не може помоћи ни власт ни сила ако се ви не преобразите.

Као што се, господо, можете уверити, у првом је одељку адресе одборске мањине сва несрећа, али ако пођете мало даље, у одељак где се говори о финансијама и спољној политици, ту има мало радости и задовољства, али има и ту говорника, који хоће ту радост да помуте. Међу те говорнике спада и г. Кундовић. Ја нећу да се упуштам и да говорим о финансијама, али ћу да кажем то, да је радикална влада успела да три богата и велика извора прихода државни одузме од странаца и сачува их за српску државу и српску благајну. Кад се ти приходи, господо, додаду осталима, видеће се да је државној каси српској учињена велика услуга, и да је у толико пута буџет мањи.

У привредном делу своје адресе г. г. из опозиције, и ако се изражавају са задовољством, траже да се укине монопол дувана и соли. То је врло лепа жеља, но ја велим, а и свима је познато, да ми нисмо изумели, нити завели те монополе, и ја мислим да је то вештина ако би г. г. либерали могли укинути монопол дувана и соли, а да имају те исте приходе, без да увећају порез и т. д. Ми то остављамо њима, јер ми нисмо у стању да извеземо то.

Не знам, како је у другим крајевима са привредом, али ја могу казати, да је у моме крају народна привреда, народно благостање жинахнуло, да је народ за своје производе добијао бољу цену и да је била боља тражња. (Чује се: тако је свуда било). Ја дакле мислим, господо, да где је био живљи помет

трговине и привреде, да ту није могуће да има личне и имовне несигурности, по тај би полет још и јачи био, кад међу члановима опозиције не би било и таквих људи, који су за време пред изборе, распростирали међу прост свет гласове, да ми стојимо пред војном, пред ратом, да ће бити несреће (Чује се: тако је). За то су се они послужили ерством, што смо ми чинили утврђења на граници, и на то су том простом свету обрађали пажњу.

Ја, господо нисам велики политичар и не бавим се вишом политиком, бар не поносим се у оноликој мери у којој то чини г. Рибарац, али ја сматрам да радикална влада и радикална странка није заслужила да се њој узвикује за Стару Србију и Македонију; ја не могу да дозволим, да се то чини са ове стране, која је Србију довела до Бунаса и до Сан-Стефанског и Берлинског уговора. Сви ми заједно, господо, доказивали смо да напредњачка владавина не води народну политику, ми смо сви доказивали, да је напредњачко газдинство распућенство, сад пак ви, господо опозиционари, тражите да се све то за годину и по дапа поправи и излечи.

С тога дакле, господо, што је адреса акт скупштински, акт народног представништва и што је то акт поверења радикалној влади; с тога ја гласам за нацрт адресе одборске већине у којој се изјављује поверење и признање радикалној влади. (Чује се: тако је, врло добро).

Потпредседник П. Вуковић. Пошто је већ доцне, то данашњу седницу закључујем, а другу заказујем за сутра у 9 часова пре подне.

Састанак је трајао до 7¹/₂ часова по подне.

II САСТАНАК

16 новембра 1890 год. у Београду.

ПРЕДСЕДАВАО ПРЕДСЕДНИК

Никола Пашић

СЕКРЕТАР

Доброслав Ружић

Присутни су били: министар унутр. дела, просвете, министар председник, грађевина и народне привреде.

Почетак у 10 часова пре подне.

Председник. Састанак је отворен. Изволте чути протокол 9 редовног састанка.

Секретар Др. Ст. Вукчевић чита протокол поменутог састанка.

Председник. Има ли ко шта да примети на састав протокола? (Нема). Усваја ли Скупштина прочитани протокол? (Усваја).

Сад прелазимо на дневни ред, на продужење дебате о адреси. Има реч посланик г. Ђурић.

Прота Милан Ђурић. Господо посланици, нама је свима познато, да Народна Скупштина има не само право него и дужност да олобри, или не, рад владин, и да каже шта народу треба, што народ води срећи, слави и величини његовој. Пред Народном Скупштином леже два нацрта адресе, или два одговора, којима хоће да се одговори на беседу Круне. И један и други потеклао је у доброј намери, да се одговори интересима оцабине. Но ова два нацрта адресе битно се разликују један од другог. Нацрт одбор. мањине осуђује унутрашњу политику, садању странку и садању владу. Господа посланици из опозиције позивају већину скупштинску и прекоревачу је овим речима: „адск сте били у опозицији, тражили сте слободну штампу, слободу збора и удружења, тражили сте, да се донесу закони корисни за земљу и да се јавно контролише рад владин, на што није добро, да се осуди и да ми пресуђујемо о срећи народној; а сад, кад сте на влади, ви одбацујете оно што сте тражили у опозицији и одобравате све оно, што се не слаже са интересима наше земље и што не служи на њену част и углед народни.“ Да ладно размислимо и да видимо, је ли тако? Прво да пођемо од унутрашње политике. Ви велите, да ћећемо сло-

боду штампе, збора и удружења. Ја бих могао поверовати речима те господе, да та господа нису била деценијама на влади ове земље. Људи либералне партије, док беху на влади, нису никакве слободе давали овоме народу, него оно што су му давали, то је било као мрвице са стола; само поједине параграфе, који су коштали народ стотинама дуката, а о слободи збора и договора, о томе и да не говорим. (Вичу: тако је. Бурно одобравање). Ја вас, господо, позивам и још је живо у памети не само појединим људима него и целој земљи она борба, коју је народ водио преко својих представника, да ову земљу ослободи, оснажи и народну мисао оствари, — тада су, велим, на управи земље седели и управљали судбином њеном, — људи из либералне партије. И они су били ти, који су се борили против људи, који су тражили општинску самоуправу, слободу збора и удружења, и противу слободне штампе; — јер су знали, да је слободна штампа, слобода збора и договора и јавност, највећи лек против незаконитог рада владе, — те да послови државни могу тећи правилно у једној земљи (Тако је. Бурно одобравање). Либерали, кад су били на влади, плашили су се јавне контроле. (Тако је). То је, господо, истина. А данас, кад нису на влади, тешко оптужују оне, који су данас на влади и који су најмање криви; наводе неке мале случајеве као нпр. да је један председник општине биран по 14 пута, а то за то, што је сад слобода избора, слобода збора, договора и удружења и што је партиска борба јако развијена и што садања државна власт не стоји на оном гледишту па да каже: „овај ће бити кмет“, као што су то либерали радили, него је то народу остављено да слободно бира. И у таквом трвењу између партија, влада се је кретала у границама земаљског Устава. (Тако је. Бурно одобравање). Да је слобода и општинска самоуправа не окрњена, то се позивам на вас да кажете. Кажите је ли тако или није тако? (Вичу: тако је, тако)

Господо, ја могу наређати много и много случајева и у исто време и сама факта да наведем, које ће ми и сами либерали признати, да при каквој незаконитости није изостала ни скупштинска већина, да то не осуди. Ви знате, да је прошле године о догађају у Рајцу поднето од стране опозиционих посланика питање на г. министра унутр. дела, да се начелник ерески мешао у општинске послове и сви смо сложни били у томе, да га осудимо за мешање у општинске послове, и да не окрњимо слободу општинске самоуправе. (Чује се: тако је). И министар унутрашњих дела, желећи да се одомаћи код нас општинска самоуправа, оставио је ереског начелника без службе.

Служећи се таквим средствима, либерална је странка добила у Рајцу већину. И шта ради сада либер. управа, и како поштује општ. самоуправу? Она учитеља Мишића, који је свршио школе, који је више година учитељовао, који је ваљан човек, али за то, што је из противне партије, ставља под надзор. Ето, колико им лежи на срцу самоуправа општинска, а шта би било, да су они на управи земаљској?! —

Господа из опозиције говоре непрестано о неким куглицама и картама и многим другим ситним неправилностима. И ко би чуо о томе, а није познат са стањем у Србији, рекао би, да у Србији нема слободе, да нема заштите збора и удружења и да су пуне тамнице са бирачима због њихових грехова и да власт гони наше противнике. Да ли је тако? То ћете ви најбоље знати. Да је то тако, народ би и сад противу нас устао и противу појединих избора би се тужио, и не би нас послао са оволиким поверењем да решавамо о судбини његовој, напретку са оволиким поверењем да решавамо о судбини његовој, напретку земље и срећи народној. Ми ћемо донети законе: о слободној штампи, о зборовима и удружењима и још друге законе. Па ако има каквих мана код кога закона, ми ћемо га поправити, јер и ми нисмо савршени, да оно што решимо, не може се даље поправити. То не, господо, и тако ми не мислимо, већ треба заједничким договором наше мане да исправљамо. У овом погледу стоји битна разлика између нас и њих, јер док они беху на управи земаљској, нису давали ни слободу збора и удружења, ништа пак слободну штампу, а ми све то хоћемо да уведемо у живот. (Тако је. Живо одобравање). Да је тако, доказ нам је и то, што се један ерески начелник оглушта из државне службе само зато, што се је мешао у општинске изборе, док они нису

тако радли. Дакле, је ли то чиста намера владе, кад и она осуђује оно, што је за осуду и ради онако, како смо говорили кад смо били у опозицији.

Господо, не треба да се размећемо голим речима и продавањем слободе на добаш, јер је народ препун тога, већ он само чека сад на дела, а не на лепе речи. Да народ не гледа на дела наша, не би нас послао са овако огромним поверењем, и послао готово све саме радикале. То је што сам имао рећи у унутрашњој политици. (Бурно одобравање).

Даље господа још говоре, да треба два монопола — монопол дувана и монопол соли-укинути. Али чиме то треба заменити? Јест господо, можда би то требало урадити пре 15 и 20 година, кад су били пуни амбари и кошеви и торови. Али, господо, тога данас нема; онда је се имало од чега и узети од народа и опет доста да му остане; али данас ствар друкчије стоји. Вама је господо добро познато и ја вас позивам да кажете, кад је била радикална странка за те монополе? Она никад није била за њих, нити је тежила да их уведе. Али кад је крај ту, и кад су обвезе ту, онда шта мислите ви господо, ваљда да нарезујемо на народ прирезу. Не! Боже сачувај. Ја то не би никад дозволио и увек би се пре захвалио на посланичком мандату, него да дозволим, да се још нарезује на народ; а сигурно господа из опозиције то би хтела. (Одобравање).

Вама ће бити господо познато, како су либерали за време њихове унутарње политике радили у погледу општинске самоуправе; они су за време њихове управе за кмета метнули оног човека, кога су хтели; капетан је долазио у село и збацивао онога кмета, који није био владин човек, а постављао другога, кога је он хтео и не питајући село ни збор. Ето видите колико је у опште лежала самоуправа и глас народа либералима на срцу. Они су били мишљења: нас неколико, као прави „домашњини“ што урадим, да је урађено, а ви други, да плаћате порез и дајете синове у војнике. То је народ осуђивао неколико година на биралишту. Дакле види се, да се народ није дао навести ни обманути.

Ја сам господо очекивао, да ће нацрт адресе мањине, особито у спољној политици, бити јачи и снажнији, али сам се изненадио, особито кад сам чуо поштованог посланика г. Рибараца, који каже: „две деценије година, како наша земља гаји идеју за ослобођење и јединство“. Ја сам се пренеразио, кад сам чуо да тако говори један човек, у чији патриотизам ја не сумњам, кад сам видео, да човек од знања и науке прелази њуке преко историје. Од како је Србина он је имао своју идеју за слободом и уједињењем. Наилазила су тешке прилике, али српски народ од како је се појавио на Балканском полуострву више пуга је потпадао под туђе господарство и то падао је за идеју јединства и слободу свога народа. Та га је идеја водила снажно и одушевљено; та идеја учинила је те је српски народ стекао не само своје краљевство, него и царство, као и пријатеље и непријатеље. Непријатељи су од њега жељали, а пријатељи се грабили, да ступе у пријатељство с њим. Да што? За то што је народ имао своју идеју. Дошло је на жалост тужно Косово; пао је господар и утопула круна у крви проливеној, али је остала идеја која је српски народ кренула. С том идејом да створи снажну државу српски народ је другова са вуком и хајдуком и светио Косово, и непрестано се борио за своју српску мисао и своју слободу, док није нашим претцима испало за руком, те у почетку овога века створе Србију и положио темељ садашњој Краљевини. Дакле рећи, да само две деценије има од како се гаји српска идеја, као што рече г. Рибарац, значи чинити непривду нашим претцима. Ја мислим, да је то нехотице рекао г. Рибарац, али сам сматрао за дужност, као Србин да се не треба огрешић о идеју и о сени наших предака, те сам с тога ово и напоменуо, и мислим, да и Скупштина дели о овоме потпуно мишљење са мном. (Бурно одобравање).

Сад господо још једно. Тамо где је погинуо наш конзул, говори се, за што да убију они кривци нашег човека, за што је влада нејака, те наје бранила част и достојанство своје земље. Ја мислим, да најмање има места за прекор садашњој влади за то; јер ја не могу да замислим ни једну владу, била она радикална,

либерална или напредњачка — а владу сачињавају људи, који су синови ове земље — која би радила против чести и достојанства своје отаџбине, јер замишљам, да тим људима на првом месту лежи на срцу част и достојанство своје земље. Не могу да замислим тако министарство, јер то би било неприродно, које не би желело да његова отаџбина буде довољно уважана, и које би дозволило, да његов мили грађанин буде убијен. Заиста је наш конзул у турској царевини убијен, та ће се ствар по међународним уговорима расправити. Но господо, такви случајеви не дешавају се само са нашим државом; таквих примера има и у другим државама. За пример узимам Енглеску, која је царица на мору, па су и њени конзули гинули у турској царевини.

Господо, ја држим, да смо не само ми овде, него и цео народ за то, да се част и интерес земље штити; али не можемо ми бити за то, да за најмањи један догађај можемо објавити рат. Ја не могу делити то мишљење, да је ту Турска хтела да иде на руку једном разбојнику, да лиши живота представника једне пријатељске државе. Кад би ми таквим путем пребацивања пошли, онда нек се не заборави, шта је било за време либералне владавине; за време првог рата, мониторинг је један припао нашим градским зидинама и војник, вршећи своју дужност, опомчио је, да се не приближује зидинама и на послетку је и пуцао. Шта је било онда? Ствар се тако заплегла, да наша тадашња влада у потпуној гали обучена, са заставом на беоцима, са батаљоном војника, учинила је поност, те је дала сатисфакцију Аустро-Угарској.

По моме мишљењу, ја држим, тадашњи српски војник није био крив. Дата је пометуга сатисфакција Аустро-Угарској а и командант града буде збачен. И ником тада није дошло на памет да замери влади, него смо сви сажаљевали ту појаву. Ја сам се надао, да ће се опозиција тако понашати према данашњој влади за то, што је данашња влада пошквала из радикалне странке.

Пребацује се тамо даље, како је у Македонији погинуо један српски свештеник, који је био носилац српске идеје, српске мисли, носилац православне вере и носилац српске народне мисли. Та господо, по моме мишљењу то што осуђују далеко би боље било, кад су били на том месту, да су били обазривији, кад се стварао егзархат бугарски. Тада је опет либерална влада била на управи ове земље и помагала је захтев, да се створи егзархат бугарски. Створити егзархат бугарски, то је значило дати кључеве од првенства народног на Балканском полуострву бугарском племену. Та господо као државници требали су да буду увиђавнији, а то нису били, а данас праве некаква велика питања, што су разбојници убили свештеника. Ми сви то жалимо и не само ми, него и сваки поштен човек мора жалити, кад зликовац одузме живот честитом и миљом грађанину ма које вере, народности или грађанину, ма које друге земље, а камо ли једном нашем добром свештенику и искреном патриоти. Ми га жалимо и оплакујемо. Идеја народна, која је гајона и очувана у духу народа, која није забацивана, нити се могла од 20 год. овамо напуштати, коју сваки Србин носи у срцима, негована је и чувана од почетка овог века. Сви наши државници без разлике партија, све владе и народни владари тежили су јединству и слободи народној, зато су се они тихо, лгано и одмерено спремали, никад нису износили на велика звона своју мисао и народну снагу, јер су знали да нисмо сами у Европи него да је наша држава једна мала међу другим великим. Дакле су наши државници стари илили, да је овде укрштење великих интереса других моћнијих и снажнијих држава. Па шта су радили? Путем књиге, путем школе, путем богатства спремали су народно ослобођење и примали су своју браћу, које су од насиља, тражећи заштите, дошли до границе наше земље. Како је с том идејом, која је тако чувана, као зеница у оку од наших свију државника, како је с том идејом уређено пре 20 година? Пре 20 год. кад је почело либерално коло људи да влада, обукло је на се аљину либерализма, која се у Европи допадала, по унутра је узела и оно, што је народ могао радити и кад није било уставна — естали су да се мешају у општинску самоуправу и сваку слободну мисао нису трпели. Пре 20 год. кад је либерално коло људи почело да влада Србијом загрисло

је у оно велико страшно, *источно питање*, око кога се сви мудраци Европски боре и размишљају и много троше и спремају да га може ово или оно племе решити у своју корист. Под именом идеје ослобођења пустисмо се у рат с моћном царевидом турском, ма да наша војска не беше нити спремна, нити наоружана. Господо, такву једну идеју, која је чувана, као зеница у оку од народа, као мезимче од милних родитеља. — У том времену све је по мом дубоком уверењу профанисано (проиграно). Зашто? — Зато што су укрштени интереси великих сила; зато што нисмо били спремни. Шта је било? рат се водио, многи су крајеви наши опустошени, доста народа изгинуло, имање узето. И све нека би биле просте те жртве, да су оне одговарале резултату. Резултати су били, нећу да кажем Ђулис, јер је ратна срећа превртљива, нећу да кажем, да ми нисмо имали добре намере, али државници не смеју да имају само добрих намера, него и увиђавности да се не руководе за лако популарношћу и захтевима журналистике; они су дужни прекоре и осуду издржати привремено и јавног мишљења, само да сапурају земаљске интересе, само кад су уверени да то интерес земље захтева. То је оно што ће историја осудити. Резултати тога рата били су да су у Босну и Ерцеговину дошли Аустријанци; српски државник после 2 рата, дошао је пред праг грофа Андријаша, да кроји судбину ове земље. Кад је тамо дошао српски државник из тога су следовале разне конвенције, које су везале Србији и руке и ноге, и политички и економно. И услед тако слободног дрског и непромишљеног корака ево у каквом се положају Србија налази и у моралном и у материјалном погледу неке 15 год. као што рече јуче поштовани посланик г. Алимпије. Да ли је ово урадила радикална влада или либерална, — остављам вам да сами цените и кажете.

Далеко је од мене помисао, да приписујем зле намере али се надам, да ће Скупштина бити сагласна са мном, да осудимо ондашње наше државнике, што нису имали увиђавности (са опозиције: можемо само да похвалимо)

Господо, и сад у тако тешком времену, у ком се налази наша земља, радикалној влади и страшни пребацују, што за годину и по дана није створила, да потече по Србији млеко и мед и што није скинула дугове. Ја, мислим, да то не лежи у снази не само наше странке, него и у снази нашега народа. Треба оставити времена да се лече ране. Да се оне залече, да Србија опет може имати првенство на балканском полуострву треба у првом реду слоге, само по моме уверењу, слога може повести Србију срећнијој и славнијој будућности. Ја верујем да ће то бити, јер је то праведна ствар нашег народа, али не тражимо да то буде ни за годину, ни за две, ни за три године дана. Верујте, господо други се народи спремају и одмичу у раду и првенству а наша историја осудиће нас, што непрестано напуштамо оно место, које су наши дедови и очеви као прости људи отелџ од дивљега завојевача.

Господо, овим што сам до сада рекао испунио сам дужност као посланик и као Србин. Далеко је од мене помисао, да би кога корео; далеко је помисао, да би кога учпо, али сматрам за дужност, да будем искрен и то треба сви да будемо овде, кад нас је народ послао, да се договарамо, па шта ваља да усвојимо, а шта није добро у нашој је власти, да га учинимо, да буде добро, само, господо, такав рад даће могућности и снаге нашој земљи и нашем народу, да у овим тешким приликама и околностима учини да Србија буде и снажна и чувена и виђена. Кад тако будемо урадили, знајте да ће нас и други уважавати и ван наших граница и да ће сви народи имати више пажње за Србију и њено господарство. Дакле, господо, време је озбиљно, треба нагло радити и спремати се. Ја, господо, не верујем да има и једнога који не би желео и тежио да Србија буде велика и уједињена. Да се до тога дође, да се ујединимо ваља да испунимо аманет наших предака, да одговоримо очекивању нашег народа и да помислимо, да неслогом и препирком одмичемо ту величину и срећу од нас а слогом примичемо. А том раду може се наш народ од нас и надати. За мене, господо, као народног посланика, не може бити сумње, нити ме може шта уздржати да кажем, да не треба да примимо нацрт мањине. Верујте, да нам писање неће помоћи, и према

томе могао бих гласати и за нацрт адресе мањине, али нећу да идем неприродно у ствар а да примим оно, што износи нешто, зашта се није дало доказа, да је то боље, јаче, мудрије; док у нацрту одборске већине налазимо оно, што у садањим приликама одобрава већина народа. Ја не усуђујем се сад рећи да треба износити друге жеље мимо народних; ако икад, данас је слога најпотребнија нашем народу.

Ако ми почнемо да радимо на слози овде у Скупштини, онда ће се сваки на нас угледати и Србија ће се опоравити и заузети оно место које је и у средњем веку заузимала и које јој историја наменила.

Господо, ја ћу да гласам за нацрт адресе одборске већине за то што надазим да је у њу стављено све оно што је за садање прилике подесно. У њој је све оно што смо ми као опозиција захтевали и с тога треба сад то да примимо.

Што се тиче спољне политике, ми хоћемо да стојимо у љубави са свима народима, који хоће да поштују нашу отаџбину, и хоћемо овде овом приликом, да очитујемо свечано оно што цео народ очигује, а то је не само да гајимо пријатељство према братском руском народу, него да га и даље негујемо и ширимо с благодарношћу, јер је руски народ био свагда највише у помоћи нашем народу, који верује да ће се са помоћу руског снажног императора и народа онег повратити стара слава и држава српска. И по што је све то изражено врло лепо у нацрту адресе одборске већине, то ћу ја за њу да гласам.

Тодор Туцаковић. Господо, ја сам ожалостен, ја сам узбуђен смрћу мога унука, који је умро прошле ноћи, с тога вас молим да на место моје поставите другог за известиоца одборске мањине, и у исто време вас молим, да ми дате 5 дана одсуства

Председник. Одобрава ли Скупштина 5 дана одсуства г. Туцаковићу? (Одобрава). Што се тиче питања да му се постави заступник који ће место њега бити извештач мањине, тај случај није предвиђен у закону о пословном реду Народне Скупштине. С тога, ако се Скупштина слаже, онда за овај ванредан случај ја бих предложио да се узме за заступника извештач овог г. Алимпије Васиљевић. (Прима се).

Ј. Авакумовић. Г. прота Милан Ђурић говорио је много о либералној партији. Ја нећу на све то да му одговарам. Могу само то да кажем да либерална партија не само да се не стиди са првим и другим ратом, већ се шта више поноси резултатом оба та рата.

То је о либералној партији. А што се мене тиче, ја ћу да одговорим сад проти Милану нешто лично. Кад је он поменуо наш предлог о укидању монопола дувана, он је обраћајући се на мене, казао: „ови хоће да ударе порез на народ место монопола.“ Ја то писам казао, нити сам порез поменуо, и за то ја то одбијам од себе.

Још две речи да кажем. За рајачку аферу биће да прота Милан није добро обавештен; за то ја овди кажем проти, да је Министар тога среског начелника, који је био стављен у пензију, *после 10 дана поставио опет* за начелника, и он је сад начелник А писар, који је с њим заједно радио и незаконито окивао и хапсио Ројчане није ни кренут са свог места; он је и данас срески писар у истом месту. У место дакле да их Министар узме на одговор, он их штити.

Т. Војичић. — Пред нама су две скупштинске адресе, адреса одборске већине и мањине. Како сад тако и свагда сматрајући скупштинску адресу као један врло важан акт по интересе земаљске, то ћу ја да говорим о њему и то прво о адреси одборске мањине. По по што је тако дуго дебата вођена о адреси, мени изгледа да су се либерали из опозиције са овом њиховом слабом адресом побојали или управо казати насели, јер адреса им је тако непотпуна, да ће то и прости свет ускоро моћи оценити.

Што се тиче онога што је напоменуо један говорник из опозиције, како је Н. Христић добио већину и Скупштину, а то је казао чини ми се В. Кундовић, да му одговорим сад на то. Мени се чини да је њима свима познато у каквом је стању тада наша отаџбна била. Наша је земља онда била у опсадном стању; тада су били ванредни закони и преки судови и тал

није могло бити право изрза народне воље, но и онда је било наређено начелницима и капетанима ко да дође у Скупштину, те је тако и састављена Скупштина, и то не по вољи народној већ по вољи Христићевој. То нама свима стоји још у живој памети.

Сада говорићу о адреси мањине и да обратим пажњу нарочито на оно место, које г. Рибарац хвалише као неко јемство за отаџбину. Кад прочитамо оно где се говори о народној војсци онда они нису споменули како исту треба уредити и ојачати но су само казали да „признају“ старешинама народне војске. То је све што су учинили, а даље нису ништа помињали, јер је чини ми се, народна војска за њих једно страшило.

Ја даље нећу да говорим јер су многи говорници у овој дугој дебати изнели све важније ствари, а ја могу овде као народни посланик по мом убеђењу да кажем да је адреса одборске већине много кориснија, снажнија и да је обухватила све оно, што је за српски народ корисно и потребно, и за то ћу ја и гласати за нацрт адресе одборске.

Васа Манојловић. Господо, да не би понављао оно што су предговорници помињали, то ћу се задржати само на битној разлици између два нацрта адресе. Нацрт адресе одборске већине садржи у себи одговор на престону беседу и у исто време поверење влади; а нацрт адресе одборске мањине садржи такођер одговор на престону беседу и у исто време, да не речем оптужбу против владе, но најиростистијим изразима *неповерење влади*. Тако ја разумем та два нацрта адресе. Гласати за нацрт одборске мањине значи: изјавити влади неповерење на досадањем раду, и просто казати: владо, не можемо с тобом више да радимо заједнички. Напротив, усвојити нацрт адресе одборске већине значи: потпуно одговорити на престону беседу и утврдити да је влада радила са свим правилно и по закону и да Скупштина продужава рад с владом. То је по мом мишљењу она битна разлика, коју нису господа предговорници сем г. Др. Илића онако очито напоменули и изнели пред Скупштину, за то сам ја овде нарочито хтео да овако просто и јасно нагласим. По мом мишљењу сматрам да је оваки начин са свим правилан и оправдан према нашим уставним наређењима. Заиста господо, ако влада има погрешака и ако Скупштина налази да са владом не може радити овда је овде место и ово је начин на који треба свршити са њом и казати отворено, може ли се с владом радити или не, и ако влада има погрешака таквих као што господа са левнице напомињу чак и повреда уставних онда је заиста треба и оптужити. Ја се чудим господи са левнице, нарочито правницима, који устају и кажу влада је повредила уставна наређења, а не оптужују исту. Господо, у Уставу нашем изложени су прописи како сваки од чиновника па и министри за кривице одговарају. Није било потребе ни нужде без икаквих доказа говорити да је погажен Устав, но као народни посланици треба ли су да траже извештај број посланика по Уставу па да владу, која газди уставна наређења, оптуже и онда, као што рече поштовани г. Рибарац, влада треба да седи на оптуженичкој клупи. Ја против тога немам ништа. Ако то стоји и ако је влада газила Устав, она ако нема разлога да се брани и не може да се одбрани, ја пристајем да дође на оптуженичку клупу.

Као што сам напоменуо, усвојити нацрт адресе одборске мањине значи просто на просто изјавити влади неповерење, а то ће Скупштина својим гласањем потврдити и она ће тим показати колико цени рад владе. Да још напоменем и то, да је баш и нужно да с тим свршимо овом приликом јер у свима парламентарним земљама и јесте питање о адреси, питање је да ли влада може и даље са Скупштином радити или не. Избори су потврдили поверење радикалној партији, а овде усвајање једног или другог нацрта адресе, изјављује се влади поверење или неповерење.

Сад ћу да кажем неколико речи на приговоре оне господо која кажу: одговор на престону беседу треба да буде такав, да Скупштина изложи свој програм. Неки кажу да адреса треба да буде прост акт учтивости и т. д. а престона је беседа програм владин и т. д. Ја господо, не ћу у то да

се упуштам, јер би ме то далеко одвело, хоћу само да упозорим господо посланике на наш парламентарни рад за прошлих 15—20 година. Пробављено је много времена око дебатована нацрта адреса, за то време по мом мишљењу дебате су биле оправдане, оправдане су биле са свим са уставног гледишта, јер законодавно тело, као други чинилац у законодавству, није било изравнато у праву (иницијативи) са оним другим чиниоцем и ту се морала Скупштина са владом да бакће дуго, за то да владу ухвати за реч и да се од владе, другим речима од круне што више изнуди или да се круна приволе да народне жеље узме у призрење своје. Данас после начела, која су у наш нов Устав унета ни један члан Скупштине нема разлога по мом мишљењу и говорити о изјављивању неких жеља у адреси, нема разлога за то, што сваки члан парламента има право да те жеље народне у виду формалних предлога изнесе пред Скупштину. Ако би ми тражили од владе, да нам она све подноси као до сад, дали би хрђаву сведоџбу нашем посланичком мандату. Ја држим да влада и не може све оно учинити у колико би поједини захтевали. То није могуће, али кад стоји то да сваки има право да у виду предлога изнесе свој захтев, онда је неоправдано тражити данас да те жеље уђу у адресу. То је у главnome што сам имао да кажем о адреси.

Као главно, адреса, ма која се усвојила сматра се као акт поверења или неповерења. Све друго сматрам као споредно и онег понављам, они, који буду гласали за нацрт адресе одборске мањине, ти изјављују у исто време неповерење влади и осуђују њен рад. Што се тиче мене, ја се потпуно слажем са нацртом адресе одборске већине тим пре, што је са левнице потврђено а нарочито г. Авакумовић и Васиљевић признали су једну готово битну ману и замерку нацрту адресе одборске мањине и казали: да она није баш онака, као што треба израђена по препоруцима су Скупштини да се она усвоји у начелу и да се она после удешава и прекраја. Тако сам од прилике из њихова говора могао да закључим. Овим хоћу да кажем то, да је и са левнице признато: да нацрт адресе одборске већине потпуно одговара на престону беседу.

У начелу усвајам нацрт адресе одборске већине, али има нешто са чиме не могу да се сложим. Још одмах у почетку јучерање дебате мој поштовани друг Раша Нишић, са свим је умесно приметно један недостатак управо недовољан израз осећања српског народа, где се говори у претпоследњем ставу нацрте адресе о жалосним догађајима на Балкану. Ја мислим да овде треба са свим прецизније и тачније казати, да српски народ не може бити равнодушан кад се вређају његова осећања. Ми не можемо бити равнодушни, кад сваки дан читамо у новинама, да се српске цркве разбијају и харају, кад се српски свештеници убијају; ја бар не могу да будем равнодушан, јер као посланик пограничног округа широтског, не кријем, да имам мојих познатих коншколара у у државној бугарској служби и то на доста виђеним положајима, и кад сам имао прилике, живећи у Нишу да се с њима разговарам, чуо сам да и они не деле мишљење о трвењу народности на Балкану, они су противни шовинизму бугарском, који се подстрекавају са запада извесне пропаганде и које силне наре троше нарочито да завађају српски бугарски народ. Кад то знам, ја као што рекох, не могу да будем равнодушан као посланик пограничног округа широтског јер моји бирачи трпе неоправдане верске нападе, а нарочито од бугарски шовиниста, који су као оруђе у рукама западни пропагандиста, за то тражим, да се сви ти било посредни, било непосредни утицаји на балканске народе осуде, који иду на то да се српска и бугарска народност завађа. Ја не желим да се повторава историја између Срба и Бугара.

Господо, ми читамо сваки дан у новинама како се цела Јевропа, сва дипломатија, сви велики државници баве око тога; да се одржи *европски мир*. Летос читих како велики војсковођа — Молтке — у парламенту немачком утишава јавно мњење у Европи да европски мир не ће бити поремећен, он га представља као пуно буре сувог барута са уметнутим фи-

тиљем и каже: тешко опоме, који први завали фитиљ. Господо, кад се европски мир преставља овако у фигури с уметнутим фитиљем, онда ми не можемо да будемо равнодушни и да не нагласимо да је и Балкан саставни део Европе. Балкан је сумпоровит. За то треба пазити да нико не баца варилицу заваде, јер непријатна појава на Балкану може пореметити европски мир. Кад ми морамо то да испитујемо и кад морамо да водимо рачуна о европском миру, онда треба да у адреси нагласимо целоме свету, да и ми то желимо и да замолимо све меродавне факторе који утичу *посредно или непосредно* на Балкан, да не подгревају ни Бугаре ни Србе да се завађају; јер огуд меже да се породу поремећај европског мира или другим речима произведе рат.

Пошто је ово дебата у начелу, то ја не могу учинити никакве измене, по ја задржавам себи право да кад наступи специјална дебата да о овом питању говорим, како треба да се редигује претпоследња тачка нацрта адресе одборске већине, коју ја усвајам и сматрам да је потпуно њоме одговорено на престону беседу, како у погледу формалном тако и у садржини.

Гига Гершић. Господо, ова генерална дебата о адреси као једном свакојако значајном и важном политичком акту, прилично се растегла и нема сумње, да су говорници и с једне и с друге стране у довољној мери, изнели разне погледе, који су их руководили, да гласају било за један или за други нацрт. И после оволиког говоришког разлагања није лака ствар, још нешто ново казати, није лако изнети сада још неке нове разлоге, који не би били с једне или друге стране напоменути. Но при све том ја сам опет узео реч, да ако ми буде могућно резимирам, да прикуним од прилике есенцију разлога, који су пади с једне и друге стране и да видимо, колико има у њима основаности.

Пре свега, господо, кад говоримо генерално о адреси ми треба да будемо на чисто с тиме, шта је управо адреса, јер кад будемо с тиме на чисто, знаћемо шта треба у њу да уђе. Добро је казао један од господо говорника, да је адреса један политички акт. Кад се каже, да је политички акт; онда значи: да она нема никакве законске обавезне силе, дакле, да није закон и да није у строгом смислу ни државно-правни акт, него је чисто акт политичке природе. И то је доиста тако. Тако се адреса и у осталим парламентарним земљама сматра и ми смо ту ствар од њих и примили, и ми не можемо давати тој ствари неки други појам, неко друго значење какво до данас није у другим парламентарним земљама постојало.

А шта значи политички акт? Значи, да адреса има да изрази општи поглед народног преставништва на унутрашњу и спољну политику, која је до сада вођена. Дакле, управо адреса има у самом почетку скупштинског рада, да пречисти парламентарну ситуацију, да круну обавести о томе, како та ситуација стоји, како стоји Скупштина према влади и влада према Скупштини, тј. главно је, да се има чисто поље пред собом. И по томе не треба нико да се чуди, што се у адресама пре свега изражавају погледи Скупштине, изриче се њено гледиште о политици, која је до тога тренутка вођена и у опште о оним питањима, која су у престони беседи додирнута.

Сад, према томе, господо, кад смо тако сазнали појам адресе: онда нема сумње, да пре свега као што су већ нека господо говорници напомињали, не би имало места, да се у адреси помињу неке жеље, неке потребе, у неком великом пространству и подробности.

У нас се много пута казује да је адреса програм Скупштине, Програм Скупштине то је један рад, који су адреси у потпуној целини не може да се изнесе; јер шта би то значило? да ли тај програм што би се одмах у самоме почетку у адреси изнео има за Скупштину обавезну важност, да ли он њу обавезује, да ли је он томе намењен, да њен рад у напред у оквири, укалупи, те да она не може из тих граница изићи, да се мора у њима кретати? О томе нема сумње, да ће сваки казати, да тако не треба да буде, јер би то било непрактично и одвише пренагљено. Дакле, то је немогуће, да се у скупштинској адреси, која пониче и постаје тек у почетку скупштинског

рада, обележи један програм, један потпуно уоквирен, укалупљен програм из кога не би смела изаћи и кога не би смела напустити. То није циљ адресе и не треба да буде. У осталом једно законодавно тело, које има потпуну законодавну власт, нема потребе да у облику жеља и општих напомена изражава оно, што се може законом установити. Који може да говори језиком закона, језиком параграфа и обавезних законских прописа онај нема потребе, да говори језиком неких жеља. Ко може нешто путем закона одмах привести у дело, тај нема потребе, да само тек жели, него као што сам казао: главна ствар, главна циљ, и садржина адресе састоји се у томе општем погледу Скупштине на досадашње вођење државних послова, како у унутрашњем, тако и у спољашњем погледу. У вези с тим хоћу да додирнем и ону напомену, коју је учинио мој поштовани друг г. Васиљевић. Он је у своме иначе патриотски задахнутом говору, који је обележен мирним и достојанственим тоном, напоменуо као неку замерку адреси одборске већине да у адресама нема места комплиментима. Господо, ако би то стајало, онда у адреси тако исто не треба да буде места ни прекорима, јер то је једно с другим у вези; комплименти и прекори то су лице и налице, аверс и реверс медаље и према томе пристати да у адреси може бити прекора, а не пристати да може бити и похвале и признања, то је нелогично, неоправдано, то не би имало смисла. Г. Васиљевић допушта да неко н. пр. мањина може казати; ово није добро, сво је жалосно и т. д. а не допушта да неко други опет може казати: то је добро то није жалосно, то је за похвалу. Свакојако ко допушта једно мора допустити и друго и по томе нема места замерци, што се у адреси као еминентно политичком акту, казује одобравање или неодобравање онога, што је до сада на пољу унутрашње и спољне политике урађено.

Господа из опозиције, критиковала су овај нацрт адреса, што га је већина одборска поднела, па не само критиковала, него су поднела нарочито, формулисани нацрт адресе мањине, и кад су доказивала да је оно, што је у њиховој адреси, основано и да треба то Скупштина да прими као основу за специјалну дебатну о адреси, онда су опширно износили и разлоге за што то треба тако да буде. Доцусите ми да разматрам, шта је у том погледу наведено, како са гледишта унутрашње, тако и са гледишта спољашње политике, да почнемо са унутрашњом политиком. Да бих унео неки систем у ово моје претресање тих разлога, ја ћу пре свега поменути најкрупнију ствар, која је изнесена, а то је повреда устава. Одиста то је највећа замерка, јер је устав основа свему осталоме. Поред тога изнесено је, да је било и повреде појединих закона и најзад да финансијска политика није била онаква каква је требала да буде.

Оцењујући разлоге опозиције, ми ћемо пре свега опазити једну ствар, која је карактеристична. Правдајући и препоручујући свој нацрт адресе и критикујући нацрт одборске већине, господо су из опозиције трудиле се да докажу како су основани прекори, што их они у своме нацрту чине данашњем стању и како је неосновано што се у нацрту већине изриче извесно признање раду владином. Па шта су износили? Износили су извесне прекоре самом раду владином и против тога се нема шта казати, али велики део њихових прекора тиче се самих закона. Ту су, господо, помешане две ствари, које се не могу мешати но које треба тачно одвојити кад се оцењује рад једно владе, Шта се иште од једне уставне владе, која одговара за свој рад? Иште се, да тачно и совесно врши законе и кад је она савесно вршила те законе, које је законодавно тело донело и круна санкционисала, онда је она радила коректно, а да ли су ти закони добри, то је друго питање, које са владиним радом нема везе.

Кад се у нацрту мањине и, пр. говори како закон о општинама не обезбеђује општинску самоуправу, како је он чини илузорном, онда је то критика закона, то је онда поље које сад стоји пред Скупштином отворено, и ако господо из опозиције постигну да Скупштину доиста убеле о томе, да у том општинском закону има и таквих одредаба, које су противне општинској самоуправи, онда нема сумње да ће Скупштина бити

вољна да учини измене које су потребне и које одговарају циљу. Томе нико неће бити противан, али докле тај закон општински постоји, дотле га влада мора савесно и тачно вршити и ако је тим вршењем било каквих погрешака, онда те погрешке могу се приписивати самом закону а нема разлога бацати прекор и на владу. Према томе ми не би смо имали потребе, да се овде у адреској дебати упуштамо у потанко претресање навода опозиције, који се тичу самих закона, јер ће то бити предмет претреса, кад буде реч о тим законима, али ипак допустите ми, да овом приликом нешто и о томе кажем, кад је већ то од стране опозиције покренуто. Говорећи о самим законима употребљене су крупне речи, јаки изрази, који се у последње време у нас веома галатно употребљују а да ли то служи ладноћи и објективности, политичке дискусије, то нека сваки оцени. Пре свега ја кажем, да се одвише олако избацује реч *гажење и повреда устава*. То су крупни изрази које треба употребити онда, кад збљга то има места, кад има нечега што доиста претставља намерну повреду устава, нешто против сваког парламентарног реда. Али, господо, изосити неке извесне прописе закона о изборима народних посланика, па казати да се ту огледа некакав прохтев за гажење устава, ја мислим, да је то у најмању руку претерано и прорачунато на ефекат. Ви знате господо, да се ту нарочито прво наводи како је Устав повређен у изборном закону што је одређено да могу бити председници бирачких одбора и таква лица, која нису правници и судски чиновници него која су свршила факултетима или неку стручну школу. Ја изрицајем да то није строго по Уставу, али то је расправљано дањске године и види се да Скупштина то није учинила из каквог прохтева за гажењем устава, него по пужди, налазећи да ће то имати пре свега неке користи и са стране штедње пошто ће се смањити трошкови, које овај изборни систем у тако обилатој мери са собом доноси, и што ће бити сигурније да ће се набавити довољан број тога персонала који је потребан да се та места попуне.

То се може критиковати, шта више можда ће нам испасти за руком да то исправимо, али казати да се ту види прохтев за гажење Устава, то се отуда не може извести. Сад што се тиче куглице. О том питању могло би се више да разговара, да ли треба усвојити једну или две куглице. Али ја кажем да је и то било предмет претреса и расправљања и никоме није пало на ум да тим хоће нарочито да се учини повреда и гажење устава, на против неки су били баш тога уверења, да се то баш слаже са оним што је у Уставу казано. Сад разуме се то може бити ствар расправљања, може се исправити, али такву ствар употребити као разлог да ту има прохтева, да се, гази Устав, да се вређају његове есенцијалне одредбе, да се укидају неке слободе, које су уставом, гарантоване, то је сасвим неосновано и неумесно. Тако исто казано је и наведено да је и у том повређени устав, што је закон изборни донео једну одредбу по којој главни бирачки одбор не пребројава оне куглице, него се оне пребројавају у оним појединим бирачким одборима, који су у појединим гласачким местима. То је мој пријатељ г. Авакумовић изнео као повреду устава; на то, господо, хоћу пре свега да напоменем да је г. Авакумовић био члан ужег уставотворног одбора, који је припремени закон о изборима народних посланика донео. Он је ту учествовао. Њему је познато бар толико, како се тај уставотворни одбор око тога мучио, како је смисљао да удеси ствар тако, да се и уставне одредбе не вређају и да изборна система остане у потпуној својој есенцији и да поступак буде тако удешен да не буде скопчан са извесним незгодама и неприликама. И саветујући се о томе да ли је боље да се ове куглице пребројавају у самим гласачким местима под извесном контролом, пошто је ту председник бирачког одбора, ту су представници листа нашло се доиста да је то zgodније и за то је то тако и одређено. Ја држим, господо, да ако је, као што ви представљате, било намере да се вређа устав, ипак нико тек не може замислити да је чак и ужи уставотворни одбор имао намеру да вређа устав.

То је што сам имао да додирнем како се то лако употребљују ти јаки и крупни изрази, и, као што је гажење и

повреда устава"; међу тим то су такве законске одредбе, које се односе на извесан механизам, који се мора установити тако, како ће одговарати и својој цели и што мање бити скопчан са извесним незгодама и неприликама, јер кад би се ипр. кутије носиле у главни бирачки одбор, онда нема сумње да би се могло наћи људи, који би казали како су кутије на путу пуњене куглицама итд. То је једна ствар о којој се у одбору довољно мислило, и ја мислим да се из тога озбиљна напомена, озбиљан прекор као да се хтео вређати устав, никак не може извести и да је то опет само избацавање крупних израза да би се произвео што већи ефекат.

Сад имам још једну ствар да напоменем. Г. Ст. Рибарац, кога ја ценим, јуче је у своме говору изнео свој поглед, па је напоменуо једну ствар, којом је такође, како он вели, повређен устав а питање је било о јавним зборовима. Он је казао, да је г. министар унутрашњих дела наредио и дао обавештења једној извесној власти која га је питала, да пријављивање за држање збора мора бити на 3 дана раније него што ће се збор држати, и он је извео то, да је такав поступак власти противан самом уставу и да је г. министар унутрашњих дела погазио сам устав. Господо! Што се тиче тога питања хоћу пре свега да напоменем, да је сам г. Рибарац у своме говору навео, како су господа из опозиције за 1^{1/2} годину држала толико зборовима мирно и мирно радили свој посао, нико им није сметао, ја у томе видим само једну лепу сведоџбу о слободи збора у данашњем стању. Е, али сад он каже, да пријава власти на три дана пре није могла бити наређена према уставу. Члан 24. устава каже: „српски грађани имају право скупљати се мирно и без оружја у зборове, управљајући се према томе по закону.“

За држање збора у затвореноме простору није потребна пријава власти. За зборове под ведрим небом који подлеже нарочитим законима и уредбама, мора се претходно власт извести. Дакле, закон о јавним зборовима и удружењима још и данас постоји и није укинута; он ће се укинути, кад се донесе о томе нов закон. И док он постоји дотле одредбе тога закона, у колико се не би косиле са уставом, вреде још и данас, јер се у том закону каже, да се за зборове мора дотичној власти ставити до знања на 3 дана пре, но што ће се збор држати. То није противно уставу јер и сам устав за зборове под ведрим небом наређује пријављивање власти и упућује на закон, па кад у закону стоји и то, да се држање збора мора јавити власти на 3 дана пре, онда тако мора и остати док се закон не промени. Дакле, ту нема никаквог гажења устава.

Сад ћу напоменути нешто и о општинском закону. Јуче сам од госпде из опозиције чуо опширну критику и о овоме закону и они вели, да је самоуправа општинска по овом закону сасвим постала илузорна. Ја би рекао, да је и тај израз такође одвише јак и тежак. Може се неко не слагати са свима одредбама данашњег општинског закона и ту се онда могу предлагати извесне измене. И у самоме нацрту адресе одборске већине казано је изречно да се показало при примени у пракци да тај закон потребује извесне измене и кад о томе буде реч овде у Скупштини, ми ћемо гледати да се исправи оно, што је потребно те да се смер тога закона још боље постизава. Али казати да тај закон саму општ.неку самоуправу чини илузорном, то је по моме уверењу не само претеран израз, него се то не би могло ничим ни оправдати.

Г. Авакумовић приметио нам је, да ми на тај закон гледамо пријатељским очима; па лепо, а ми опет можемо њему рећи, да га он гледа непријатељским очима; он шта више напомену, како бисмо ми дошли до истог закључка, као и господа из опозиције, кад би смо гледали њиховим очима на закон општински, а то је очевидно немогућно, пошто ми морамо својим а не туђим очима гледати на сваку ствар. Међутим главно је то, да на тај закон не треба да гледамо ни пријатељским ни непријатељским очима, него треба да гледамо објективно и непристрасно и кад тако гледамо онда мислим да могу с правом да кажем — ма да то у овој прилици не могу потанко доказивати — да данашњи закон о општинама по своме духу и правцу одговара своме циљу и да обезбеђује самоуправу боље него ма који од досадашњих закона.

Да пређем на изборе те да и о њима нешто кажем, кад се уопште у нацрту одборске мањине нарочито додирнути и онако оцењени.

Господо, обична је појава у свима уставним земљама, да скупштинска мањина наводи како избори нису били слободни, како је било незаконитости и т. д., да би тим начином објаснила зашто је она на изборима остала у мањини. Разуме се тешко је једној партији признати, да је она зато остала у мањини, што нема ослоња у народу, дакле да баца кривицу на себе саму, него она мора бацати кривицу на другога. То је дакле обична појава у свима уставним земљама, која се свуда понавља кад је дебата о верификационом извештају. Међутим дебата о верификационом извештају код нас је већ прошла, где су већ употребљени у главном исти изрази о незаконитости и неуредности садањих избора; решење вам је о томе већ познато, па како је већина тада решила, тако ће она дати своје мишљење и у адреси, као одговору на крунину беседу.

Ја, господо, у дебати о верификационом извештају нисам говорио а нисам мислио ни сад у овој дебати о нацрту адресе да говорим. Но кад је у нацрту одборске мањине овако јако ударено гласом на неправилности и на повреду закона и слободе избора, онда се вала и на то осврнути. Мени је пало у очи при дебати о верификационом извештају, изношење података о неправилности и незаконитости при изборима. Право да кажем, наведени факти никако нису били такви, да могу оправдати онакав закључак, какав је у дебати о верификацији изрекао г. Авакумовић, а го је: да су садањи избори били скроз и скроз незаконити. Такав закључак није нимало одговарао изнесеним преписима, јер кад се такав општи закључак изрече, онда треба пре тога имати толику множину јаких и утврђених факата, да из њих онакав општи закључак логички и без натезања излази. Тако се поступа у социологији и у опште у свима наукама, које се баве друштвеним и политичким стањем; али из неких једва непобијених појединих факата или посгавака сасвим самовољно изводити опште закључке, дакле поједине усамљене појаве и факте генерализовати, то нема логичнога основа ни смисла. Тако су радила господа из опозиције, јер о некој множини факата, која би оправдавала онакав закључак, у њиховим наводима није било ни трага. Хоћу овом приликом да учиним још једну примедбу. Ми знамо из искуства, а познато нам је и из парламентарне историје свију народа, да једна влада не може имати повода ни тежње, неће дакле лако угазити у то, да при изборима чини незаконитости и насиља ако је на то не гони крајња невоља. Одиста, господо, није лако ни једној влади, па ма каква она била, примити нас тежак прекор, да је чинио незаконитости и неправилности, кад томе нужде нема. Па да ли је данашња влада имала збиља такве нужде и таквога повода? На то нам може дати најбољи одговор — сам резултат избора. Навода и нужде за незаконитости и повреду слободе избора може бити само онде, где влада мора гледати да пошто по то тек скупи онолику већину, колика је преко потребна да може са Скупштином радити и животарити. Ту може увек бити питање само о каквој већини од 10 — 15 посланика преко половине; али кад је размера између већине и мањине оваква, каква је данас у нас, онда ту о некоме крпарењу с већином, о некој крајњој нужди за незаконите поступке не може бити ни помена. Влада, која добија овакву огромну већину, морала би бити крајње неувиђавна, кад би хотимично допустила да се незаконитим поступцима окаља величина таквога резултата. Такав се резултат никаквим незаконитостима не може постићи ни при другим обичним изборним системима, а камо ли при овом нашем изборном систему са тајним гласањем. Данашњи режим има још једнако велику већину народа уза се, то је факт, са којим се мора рачунати. У реду ових мисли да наведем још једну ствар, која је овде нарочито наглашена. Наведено је, дакле, како су при изборима гласали људи, који нису имали право гласа и како је власт нарочито хтела то да учини. Господо, мени се чини, да према таквом тврђењу, да је то власт, нарочито баш хтела да учини, и да је она ишла на то, да то потпомогне, — према таквом тврђењу требало је, нема сумње, изнети много јаче доказе. Међутим, шта је изнесено? То је врло карактеристична

ствар; изнесено је го — има о томе уверење једнога капетана — како су у ужичком округу гласали неки људи, а нису платили порез. Господо, ви знате, да једна влада, кад се већ реши да угази у незаконитости и насиља, она управља главни напад онамо, где није потпуно сигурна и где су најјача легла опозиције. Али какве је потребе имала влада, да у ужичком округу чини то! Ужички је округ од вајкада давао радикалне посланике. Ту чак ни влада Николе Христића није могла да успе, и ту баш у том округу добило се уверење, да су гласали неки, који нису платили порез! Ја не сумњам у то уверење, али ту се види, да ту није било намерно нешто од стране власти, него неразумевање кметова који су се у томе бунили, што су мислили да су они, који су платили порезу за она два месеца ради изравнања рачунске и калечдарске године, да су они тиме испунили законски услов, по коме им се може издати бирачка карта.

Сад, господо, овде се после говори о закону, којим се преноси судска власт од полиције на судове. Пре свега, ја имам ту да учиним напомену, коју сам мало пре учинио, — да ту има само то да се цени, да ли је влада вршила оно, што јој закон налаже; а да ли је тај закон добар и скројен онако, како одговара уставу, то је ствар Народне Скупштине; то није дело владино. И ако је влада имала пред собом закон и вршила га онако, како је донесен, она је све учинила, што се могло од ње тражити, јер влада нема права да поправља закон и да га друкчије врши, но што је донесен. Сад тај је закон донесен и ту се каже, да се тај закон има извршити у течају од године дана. Дакле видите, да је Народна Скупштина оставила влади један рок, у коме времену она тај закон мора да изврши, и влада је доиста отпочела са извршењем тога закона, а рок још није протекло. А што закон није досада још потпуно у живот уведен, томе има и један јак финансијски разлог. Да би се тај закон потпуно извео — не упуштајући се у оцену да ли је добар или не —, свакојак било је нужно имати у буџету један кредит, а међу тим у данашњем буџету није предвиђен тај кредит, и онда, наравна ствар, то је била једна тешкоћа за потпуно извођење закона. А да је влада имала још даље у извршењу закона, и ако нема за то одређене суме, тада би г. Авакумовић могао да каже, како влада сме, да троши, што није буџетом предвиђено, као што је јуче говорио о официрским додатцима. У осталом у адреси одборске већине исказано је очекивање да ће се отпочети извршење закона, којим се судска власт од полиције преноси на судове, што пре довршити.

Сад имам нешто да напоменем о финансијском стању. Доиста, господо, кад је реч о финансијском стању, онда је то у данашњем стању Србије, а нарочито њених финансија, доиста Ахилова пета; то је слаба страна сваке владе, ма која данас седла на том месту. И нема сумње, да се ту може развити критика и извлачити доста материјала за нападање, а одбрана остаје много тежа; јер влада, која муку мучи са поправком једнога наслеђенога поремећенога стања, и има да се бори с толиким тегобама, лако је замерати и налазити мане, које већином леже у самој положају. У осталом, господо, оно што је јуче навођено у потврду томе, да владина политика финансијска није добра, то је у неколико да се потврди и цифрама из пројекта буџета, који је тек данас пред нама, а који има тек у овој Скупштини да се реши. Господо, адреса нема посла са оним што ће Скупштина тек решавати и расправљати.

Да извадимо закључак о досадањој финансијској политици из овога пројекта буџета, то би било сувише пренагљено. Тај ће буџет доби на претресање пред скупштином; том приликом биће и нарочитих обавештења; и ако скупштина нађе да су та обавештења довољна, она ће га одобрити, ако нађе да нису довољна, она га може, поткусити, поткресати. Али из тога изводити закључак о финансијској политици то нема места. Ми смо у адреси имали пред очима то, да се у опште изразимо о досадањој финансијској политици владиној, и кад смо казали да скупштина са радошћу поздравља сваки напредак на том пољу, онда смо казали оно, што може, с пуним основом да се каже, јер нема сумње да је данашња финансијска политика, којој неко у појединостма може нешто и замерати, према свом општем правцу, и својим досадашњим неспорним успесима и резултатима

озбиљно и енергично пошла тим путем, да поправи наше финансиjsко стање и да уведе ред у наше поремећено државно газдинство. То мислим да смо могли сасвим савесно казати. А даље господо, ми смо казали и то, да ће Скупштина, претресајући буџет и буџетски закон, гледати свакојако да се што нише приближује оном циљу, који се увек мора имати пред очима, а то је, да се разумном штедњом, смишљеним распоредом и тачним одређивањем прихода и расхода унесе што више правца у наше финансиjsко стање. Ја мислим, ту није нешто казано као неки идеалитет и за оно, што ће од сад бити али не можемо не признати знатне напретке, који су у том погледу учињени.

Сад хоћу да се осврнем и на оно, што је казао г. Машић наш овде посланички друг, о привредном правцу, о привредном стању и мерама, која су данас на дневном реду. Г. Машић, чини ми се, да се и сувише оштро изразио о садржини адресе у том погледу, казавши да у њој нема апсолутно ништа; а ја мислим да у овој адреси одборске већине има много више него у нацрту мањине.

Осим тога мислим да се нећу преварити ако кажем да је ово први случај, да су престоној беседи овако енергично и са особитим нагласком поменуте ове привредне реформе и потребе народне, као што је сад учињено. Нацрт одборске већине томе се радосно и одазива и каже, да ће народно претставништво с највећом готовошћу прихватити све те реформе и да ће учинити све што је нужно за нашу трговину, занате и пољопривреду. Па и опет се овде пребацује и каже, да је то ништа!. Међу тим, каже се, и то су мислим баш речи г. Машића, да се очекивало, да ће адреса већине бити препуна пројеката за те ствари. Но адреса, господо није место где се пројекти набрајају, а у почетку није ни потребно, да се све то у адреси наброји и напише, јер се у њој говори у опште налаже се главна мисао и општи правац, у коме нешто треба да се изврши. А после то исто није учинила ни адреса мањине, и по томе мени се чини, да овде није имало никаквога места замерању.

Господо, ја сам сад прешао ониј део нацрта адресе који се бави досадашњом унутрашњом политиком, како је вођена у данашњем стању и покушао сам, да видим које су то замерке, и који су разлози, којима је хтео да се оправда онакав закључак и суд, какав је наша израза у нацрту одборске мањине. Ја могу овде да напоменем, да што се тиче пројеката за ове законодавне радове, који нам предстоје, што се тиче тога, ту се и адреса одборске већине и адреса одборске мањине у главnome слажу. Каже се, да ће се сви ти закони сада са озбиљном пажњом проучити и да ће се гледати, да се сачува слобода од преживелих стега и ограничења с једне стране и од могућих злоупотреба с друге стране. Дакле сви смо вољни, да те законске установе очувамо и да их удесимо тако, како ће одговарати оне духу Устава, а о појединостима за те законе разговараћемо се доцније.

Сад допустите ми, да пређем на спољну политику. Господо, што се тиче спољне политике, ја имам од прилике оно исто да кажем, што сам напоменуо о нашем финансиjsком стању. Мора се признати, да у једној малој државици, као што је наша држава, па још кад се она налази у своје преображајном процесу, кад се налази у сред економских политичких и друштвених реформа, и кад се налази у овако тешком финансиjsком стању, мора се дакле признати, да у тој држави није лако водити спољну политику. Ту је такође доста негодан терен за замерке и за критику. Но ја овде имам, да напоменем само то, да г. Рибарац није имао право, кад је јуче нарочито ударио гласом на ту спољну политику и назвао је несталном и сомнабулистичком. Као што рекох није лако водити ту спољну политику у овако тешким околностима, али оволико стоји, да адреса одборске већине није ништа казала, чему би се с оснoвом могло замерити кад хоће непристрасно да се цени и суди. Она је пре свега казала, да чује, како су наши односи са свима државама пријатељски и добри. То је нама пријатно, а држим да је то пријатно и господи из опозиције. После је казано и ударено гласом, да је Скупштини још веће задовољство, што народна политика, која одговара тежњама и предањима народним, налази поверење и

пријатељске наклоности код других држава. Дакле баш је нарочито поменуто народна политика, која одговара народним тежњама и предањима, а ми сви знамо каква је та политика.

Нема сумње, да је са постанком данашње владавине ишагурирана, отпочега правилна национална политика и да је она већ и до сад донела добре плодове по наше добре односе са оним народима, чија политика одговара тежњама и традицијама нашег народа. И према томе, ја ту, као што рекох, налазим, да одборска већина није ништа казала, што се неби могло правдати. Наведено је са опозиционе стране, како је у нацрту одборске мањине јаче ударено гласом на интересе српског племена и српске краљевине. Кад се прочита оно што је о томе казано у нацрту одборске већине видеће се, да је ту казано све што је требало казати и што се може казати у данашњим околностима. Пре свега је обележена коректна политика према осталим балканским државама и изречена је жеља да такав правац нађе одзива код свих осталих балканских народа а уједино је казано, да треба од стране непосредно позваних и заинтересованих фактора на Балкану за времена да се отклањају трвења у хришћанским покрајинама балканским, од којих у последње време нарочито три ударе српска народност, па се то обележава као услов да се очува мир на балканском полуострву и да се потпомогне „такав развој прилика, који води правичном задовољењу међусобних интереса свих балканских народа.“ Ту се дакле нарочито помиње српска народност, а кад говоримо о правичном задовољењу интереса балканских народа, онда нема сумње да на првом месту имамо на уму интересе наше државе и нашега народа.

У осталом господо ја признајем, и то треба признати, да у деликатним питањима, која се тичу спољних односа, опозиција има много вгоднији положај и лакши меџдан, но странка, која је на влади. То ваљда морате и ви сами признати. Ми управо налазимо, да је у много прилика било целисходно, да се у опозиционој адреси говори много јаче о нечему, што не може да учини увек адреса већине. То је дакле основано; но у овој прилици и у адреси већине није изостављено ништа, што данас треба и може да се каже, и што одговара осећајима и жељи народа, а да се не учини ништа што би довело у неприлику наш данашњи положај.

Ја мислим, да оно место н. пр. где се говори о мучком убиству нашег вице-консула у Приштини, ту је нацрт одборске већине дао потпуна израза дубоко повређеног осећаја народа српског, и нема сумње, да је то прави израз целога народа. Сад је било говора о томе, треба ли ту и влади нешто казати? И казано је, да се очекује да ће влада најенергичније тражити, да се та ствар извиди и да се задовољење прибави. Оно, неко може мислити, да је влада са довољно енергије, а неко, да није са довољно енергије радила по тој ствари; но имајте на уму, да нема ни једне владе, која би хтела такву ствар да протеже. Да ли се може и замислити, да влада каква може имати интереса да ствар протеже, кад се зна да је влади свакој стало до тога, да што пре изађе са повољним резултатом пред народ и свет.

Дакле то се не може ни мислити. Међутим, у нацрту одборске мањине изречно је уздање у правдољубље отоманске царевине, а у исто време очекивање да влада енергичније потражи задовољење. Мени се чини да нема довољно логичке везе у тој реченици, јер ако је умесно уздање у правдољубље отоманске царевине, онда то олакшава тражење задовољења и нема потребе нарочито тражити још неку већу енергију, а ако је било умесно тражење још веће енергије, онда какво је то уздање у правдољубље отоманске царевине? У осталом и у нацрту одборске већине изречено је поуздано очекивање, да ће се што пре доћи до задовољења, а при томе се сви разуме се уздамо и у правдољубље отоманске царевине.

Господо, ја сам покушао, у колико је могуће било после овако дуге дебате, да у главним цртама пређем све оно, што је у овој дебати изнесено и с једне и с друге стране. Допустите да још са неколико речи одговорим на једну општу замеску, која је пала од стране господо из мањине на нацрт

одборске већине, а то је: да нацрт адресе, који предлаже већина, није ништа друго до парафраза престоне беседе.

Господо, што се тиче тога прекора, ја мислим да то није неки прекор казати то је парафраза престоне беседе. Ко ипак учини такав прекор, тај замишља двоје и то: прво, да се као не слаже са достојанством Скупштине, да она подноси само парафразу престоне беседе и друго, да престона беседа увек мора бити нешто празно, непотпуно, неки акт без садржине. А зар то збиља мора бити тако? Зар не може бити у престонијој беседи изложен тако обилат програм рада? Зар не могу бити у њој додирнута и наговештена толика питања, која су на дневном реду према потребама народним, да Народна Скупштина ни мало неће изгубити од свога достојанства, ако се заустави само на тим питањима и о њима изрече своје мишљење и свој поглед? То може да буде, и нема сумње, да је у ономе, што има у овој престонијој беседи, обухваћена толика маса питања и предмета, да Народна Скупштина остајући при самој парафрази не би учинили ништа што би крњило њено достојанство, нити би се ма што заборавило, што се тиче народних потреба и интереса. Свакако дакле, рећи да је овај нацрт адресе само парафраза престоне беседе, то по себи још није никакав прекор; то зависи од садржине беседе и од политичког становишта, на коме стоји већина скупштинска. У нацрту одборске већине доиста је обухваћено све оно, што има да уђе у адресу као еминентни политички акт и што одговара мишљењу и расположењу већине народа и његовога Претставништва.

Најзад је пала овде и та замерка, како је нацрт одборске већине пун похвале и комплимената. И та замерка неумесна је, јер праведно признање које је изречено у нацрту одборске већине доста штељиво и са резервама, са напоменама, да треба то и то још учинити, те похвале ни из далека не миришу на онај тамњав, што је некада каћен пређашњим владама од стране разних скупштинских већина. (Вичу: тако је, тако је). Свакојачко, дакле, ко непристрасно цени, не може казати да ту има одвише похвале, него само да се ту одаје правда и да већина одборска говори онако, како одговара политичком становишту на коме она стоји.

На завршетку, господо, допустите ми да још ово кажем по своје дубоком уверењу: ми се можемо у појединостима разликовати у мишљењу, можемо ценити поједина питања са различног гледишта, али мислим, да нико, ко хладно и озбиљно посматра наш данашњи положај, не би могао имати интереса, да иде на то, да се ово данашње стање не одржи, кад има пред собом тако еклатантно изјављено расположење народа, кад се дакле то стање одиста оснива на тако чврстој парламентарној основи, да и не помињем неспорне успехе, који су у данашњем стању постигнути. Свака промена у данашњем стању, морала би само бити на штету парламентарнога реда и изазвала би неминовно нове унутрашње трзанице и борбе, које ни мало не би ишле у корист што бољем утврђењу уставнога реда и које би нашу државу још већма слабиле изнутра и споља. То се мора свакојачко избећи, интерес је државно и народни да ова сагласност између владе и Скупштине постоји и траје и то је становиште, на коме ја стојала одборска већина предлажући овакву адресу.

Ова адреса у осталом не предрасуђује, не прејудуцира ничему, што је предмет даљег скупштинског рада на појединим законима и предлозима, који у договору с владом сад тек имају да се расправљају и решавају. Ја само могу пожелети, да тај наш даљи рад буде задахнут узајамним поверењем и непристрасном и озбиљном проценом свију наших прилика, а о патриотизму ни једнога члана Скупштине не сумњам, нити ми је то кад падало на памет; радећи тако приносимо заједнички да одржимо и још боље утврдимо парламентарни ред и законитост и да учинимо све што иде у корист народу и отаџбини. Глашају за нацрт адресе одборске већине.

Ст. Рибарац. Мој поштовани професор г. Гершић неисторично се дотакао и преставио скупштини онај део мога говора у ком сам се дотакао познатог поверљивог расписа господина министра унутрашњих дела. Скупштина се сећа да сам синоћ поглавито наменуо тај распис једино с тога, што

је у њему видисано на одредбе устава, којима је гарантовано право збора српским грађанима, а друго с тога, што је тај распис био поверљив.

У осталом сматрам за дужност да изјавим пред Скупштином да је мишљење мога поштованог професора неосновано, у колико се тиче тврђења да је министар унутрашњих дела радно по закону о јавним зборовима, јер закон о јавним зборовима и удружењима не признаје то да се могу држати јавни зборови под ведрим небом без одобрења власти, а и за оне зборове, који се држе у затвореним местима тражи се одобрење. Ако је министар имао разлога, да да онако тумачење уставу, то је грешко да учини јавно и отворено, а овако он је тим тајанственим путем ишао на то да изазове сукоб између грађана и власти.

Председник. Закључујем седницу, а другу заказујем после подне у 4 часа. На реду је продужење истога претреса. Састанак је овај трајао до 12 часова у подне.

12 САСТАНАК

16 новембра 1890 год. у Београду

ПРЕДСЕДАВАО ПРЕДСЕДНИК

Никола П. Пашић.

СЕКРЕТАР

Лука Лазаревић

Почетак у 4¹/₂ час. по подне.

Присутствовала су сва г. г. министри.

Председник. — Скупштинска је седница отворена. На дневном је реду продужење дебате о нацрту адресе. Има реч г. Живан Живановић.

Живан Живановић. — Господо посланици, дебата о адреси, била је свагда а и ове године је интересантна и важна, за то дуго и траје. Овога пута, дебата се креће између већине и једног дела мањине, — између радикалних и либералних преставника. Узајамних прекора пало је доста, али преставник једне треће партије није нашао за вужно да обележи своје гледиште о овој ствари. С тога је либерална странка морала да поднесе све прекоре. У тогу дебате, које већ траје два пуна дана, пало је много прекора, било личних, било на партију, било на пројект мањине. Циљ је мога говора да исправим поједине неправилности и пазоре, који су пали с те стране; и да говорим по томе о самом пројекту већине.

У својој ревности, да одбране своју ствар и своју странку, што је свакојачко похвално, многи су радикални посланици износили ствари против либералне опозиције, која неће моћи издржати критику до краја. У самом почетку пао је прекор, да је либерална партија тражила за народ батине. Ја сумњам, господо, да и од школованих и нешколованих, а ни просвећених људи којих има много у овој земљи, да ће један делити мишљење да ми тражимо батине, а камо ли, да се то још тражи у народном преставништву. С тога молим, да се верује либералима, а они ће и сами доказати и доказали су, да нити су желели, нити ће то желети. Ако би, господо, и било кога у свету, који би хтели телесне казне, то једна политичка странка, која има доста заслуга за ову земљу, не може хтети. Ако би ко пао у искушење па то хтео, то се може само на њега бацити прекор, али тај прекор не може никако примити једна група људи. Господо посланици, ако би се хтело појединачко мишљење, да наметне на целу партију, онда би се са либералне стране још са већим правом имало да се нагласи то, како је један радикални посланик свечано тражио за политичке ствари смртну казну, при свем том, што је смртна казна Уставом забрањена за политичке кривце, тражио је: да се смрћу казни онај, који утиче на рад Народне Скупштине, То је господо, тако растегљива ствар при

свим том, што је ствар самим Уставом регулисана, и Бог света зна, како се мењају прилике, а нарочито како се код нас у Србији мењају да би могла доћи и предлажичева глава у питању. Штедећи његову главу ја не желим, да се његов прекор оствари баш у интересу његовом, ваља сажаљевати што је споменут такав предлог.

Други је прекор пао од једног посланика из моравског округа, г. Ђоке Анђелковића, да либерална опозиција не схвата прилике, које су производ друштвеног стања. То је једно научно тврђење, али дозволите ми, да омашке у томе може бити са свачије стране. Ако се господе, друштвене прилике могу, да ставе за оснoв чему било, то морају за то бити државним установама. И онда је свакојако праведно да се запитамо: како стојимо са нашим установама и друштвеним развитком? Тражене су слободе без резерве, и те се слободе после тога у Уставу уносе, а после годину дана доносе се законски предлози којима се знатно сужавају те слободе. Или народ није био за слободе, и онда ви то кажете, или јесте, и онда ми имамо право да тражимо да се Уставом гарантоване слободе потпуно очувају и у законима. Ако морамо да водимо рачуна о томе, онда свакојако морамо то начело да проведемо кроз Устав и законе.

Даље, господе, један од господе посланика, ја држим да је опет из моравског округа г. Вучковић, казао је, да је опозиција правила дангубу у Скупштини, што отежава претрес адресе. Господе, опозиција чини своју дужност. Али ја држим да није нужно, да потсетимо, да између вас има људи старијих од мене, који знају да онај који своје право врши никог не вређа. Такве комплименте од напредњака добили су радикали у друштву с либералима, кад су били у опозицији на Скупштинама, које су биле у Србији — у Нишу, и онда је опозиција и либерална и радикална с највећом усрдношћу одбили такве прекоре. С тога држим да такве неоправдане прекоре, које једна страна од саме себе одбија не би требала да их другом даје. Напослетку такве напомене изгледају као читовање за неком врстом присиљавања и апсолутизма а ја држим, да ви нећете допустити да се то вама каже.

Два су посланика из тимочког краја: Раша Нинић и Д-р Лаза Илић нагласили, како је пројект адресе мањине, формална оптужба и да само фале марке, па да се пошаље суду. Господе, то је ствар схватања, а ја само могу то да кажем, да таквим именима није никад крштан пројект мањине, кад је радикална странка заједнички с либералном имала прилике да подноси далеко јаче оптужбе него што је ова. И ми смо тада тврдили, да то није шала, него збиља. г. Д-р Лаза Илић посланик из тимочког краја, у свом лепом говору, бацно је један поглед далеко назад а њему је следовао посланик ужичког краја, Милан Ђурић. Он је — г. доктор — тврдио, да никаква права нема да чини прекоре једна странка која је довела Србију и на Ђуниш, Сан Стефан и Берлин. Господе, има ствари које треба да су једном свршене и које не би требало сваки час потрзати; али на жалост код нас је обичај, ако једној странци недостаје каквих основанијих прекора, раздреше се стара акта на један другога лунамо по глави, често на норист векога трећег.

Но кад је већ пала та реч, дужност нам је да се од тога оправдамо. Сваки Србин може сажаљевати наш неуспех на Ђунишу, али не може га осуђивати, као дело које долази због неке неиспуњене дужности. Многи од нас били су тада ђаци и ми смо сви опет отишли на границу. Многи су ту платили главом, а многи су га преживели. Србија, после ослобођења, гајила је у несмама идеју о својој слободи и уједињењу о чему је тако лепо говорио г. Ђурић. Па лепо, на који начин, да се оствари та идеја, него путем рата? И ми смо сви гурали у том правцу, да се 1876 почне тај свети рат. Тај се рат свршио прве године на нашу штету, али после одма у идућој години продужио се и свршио на нашу корист. То је дело оштећено народно српско и грехота је, да нам се овде за њ пребацује, јер, шта више, ми се њиме поносимо.

Што се тиче Сан Стефана ту не може бити прекора на либералну странку. Сан Стефан је једно место близу Цариграда, где је закључен мир између Русије, Србије, и Црне Горе према Турској. Србија је у Сан Стефан донела своје успехе ратне: освојен Ниш, Врању, Пирот, предео до близу Скопља напослетку и то, што је њена војска била и на Косову, И кад Србија није добила сатнефакцију, не може се казати, да је она тако хтела Г. Бесерал Лешјанин, који је био изасланик Србије у Сан Стефану, могао би боље ту ствар да објасни, но ја. Али ја хоћу друго нешто да кажем: има заблуда, од које пате извесна племена, а од које су нарочито патила словенска племена. Словенска племена нису увек знала за своју солидарност и често су пута била непријатељски расположена једна према друге и често су између себе водила ратове. Такве заблуде могле су постојати између руског племена и јужног словенства. Таква једна заблуда учинила је, те је 1815 године један најлепши део Црне Горе био од ње оцепљен и предат Аустрији. И ни једном намећу Црногорцу веће пасти на ум да пребацује Русији која је суделовала у светој алијансији, шта је учинила. Ми можемо сажаљевати и кривити оне људе, који су у том послу учествовали, али не можемо кривити Русију, према којој се сви зацело трудимо, да изјавимо благодарност, јер је она за Србију доста добра учинила а у последње време још више учинила. Ми можемо бити уверени да и Русуја сажаљева оне заблуде; па онда није потребно поново их износити.

Што се тиче Берлина о коме је говорио г. Ђурић држим да је бескорисно о томе говорити. Берлин никога није задовољ о. Србија је ипак изашла задовољенија из Берлина, него Румунија, а далеко више, него ли Црна Гора. У Берлину је повраћено много што шта Србији, што је њена војска освојила. Ипак је и овим начином заступања интереса српских како је то вршено у Берлину, задобивено прилично тековине које не треба сами да омаловажавамо на овоме месту.

Г. Милан Ђурић посланик за округ ужички, говорио је прилично дуго, али држим, да он није ништа казао. Г. посланик у свом дугом и врло тачном говору, говорио је оно, што је говорио и лане, он је тиме учинио себи ружну услугу, што је долазило у противусловље са самим собом. Тако кад, говори, како је могао извесити српски државник сагнути главу пред Европом, а одмах за тим говори, како не треба износити своју снагу на велика звона и причати, да смо ми јаким. Како се онда то двоје слаже? Г. посланик у свом доста дугом говору нагласио је, како је „Енглеска царица на мору“. Тај израз није тако скорашан али ја сам му благодаран на истим. Он је тим изразом потврдио, да се с том „царицом“ имало посла и у Берлину а тако исто и у Сан Стефану. Та царица није дозволила ни једном хришћанском народу на Балкану, да оствари своје праведне жеље, Г. посланик ужички тврдио је, даље, како је Србија ушла у рат неспремна а одмах за тим г. Бојичић посланик из подринског краја казао је: ми тражимо, да народна војска изађе на онај степен, на коме је била. Како се то двоје слаже? Један посланик тврди да је народна војска била добра, а други из исте групе каже, да смо неспремни ушли у рат. Србија је 15 год. оружала свој народ. Одмах после бомбардовања Београда, наоружана су прва, друга и трећа класа, истина не онако као друге војске, није сва војска добила острагуше, али је ипак велики део имао острагуше, а остали предњаче. Али да је Србија ушла спремна у рат или бар не тако неспремна сведочи тај факт, што је Србија у бугарском рату, подлегла ударцу после 15 дана, са ових или оних узрока, а међутим у рату 1876 године тукла се с Турском пола године и пошто се мало одмориле и оснажила, објавила је поново рат. То не сведочи о неспремности ондашње српске војске.

Ја могу веровати, да 150.000 француске или руске војске далеко би биле спремије за рат, али опет наша тадашња војска и са нешто поцепањим оделом и том је приликом показала да није у нама процала стара јуначка клица.

На послетку сваки има права да замера либералима колико год оће, и грех би било спречавати то право; али у

том случају даје се и либералној страни право да и она то чини. Нарочито посланик за ужички округ баца се за десет година у назад, и претреса и што би требало и не би требало да сам може да наведе који што већи грех либералима. Ја мислим господо, да између оног времена, које је тада било и данашњег има разлике; између та два времена лежи велики одсек времена, и ја сажаљевам и држим, да није требала да падне ни једна реч, која би жигосала једну владавину, која је онда била (Опозиција: тако је). На против ја констатујем да посланик за окр. ужички, г. Ђурић, нема ни једне речи да осуди владавину, која је била између ваше и наше, владавину напредњачку, која вам је свима горка и тешка била. Ово је чудно, и заслужује нарочиту пажњу.....

После ових обавештења, за која молим да ми се не замери, ја бих имао да споменем још једну ствар, коју је споменуо прота Ђурић, а то је бугарски Егзархат. Научило се од вајкада у овој земљи, да товари један другоме све на леђа без обзира је ли то његово или туђе. Тако је и егзархија бугарска патоварена либералима на леђа. Међу тим та егзархија кретала је се у своје засебној правцу, и десно се случај, да су либерали били на влади. И заиста је потребно да се објасни, у којој су мери либерали сузбијали ту бугарску егзархију.

Бугарска егзархија јесте оцењена бугарске цркве од патријаршије у Цариграду. Први покушај за њено успостављење био је око 1870 год. почев од 1869 г. Данас се тврди и у новинама, и у Скупштини и свуде на другом месту, како су либерали припомогли да се тај бугарски егзархат отвори. Ја држим да је у интересу и данашње српске политике да та заблуда не остане. У данашње време истичу се ствари које су последица егзархије с тога је она заблуда веома штетна; а још је горе што се на овом месту потхрањују. Да бих вас обавестио, да није тако као што многи мисле ја вас молим да саслушате једну ноту, од 11. марта 1869, која је потекла из пера једног тад. Краљевског Намесника и која се тиче бугарског егзархата, (а која је изашла у Отаџбини за октобар 1890). Та нота гласи овако:

Господине,

Дознајемо из ваших и других извештаја, да се бугарској цркви све већи изгледи отварају, да се може од цариградске патријаршије одвојити и до своје самосталне црквене управе доћи.

Познато је и патријаршији цариградској и вођама црквеног питања бугарског, какво је гледиште у овом питању узимала влада српска од како је оно још 1860 год. јавно на среду изашло. Препоручујући свагда хришћанима на истоку јединство, препоручивала га је Србији и у овом случају. Свагда се нама чинило да би деоба цркве источне народности слабила моћ народа и ободравала свакојаке западне пропаганде које често, под верозаконом образном, врше политичке тежње. Разуме се, да наша ж ља за верозакономским јединством на Исток није могла докле ићи, да се забаци сваки обзир на умесне захтеве народности. С тога је наша радња имала двојак правца. Докле смо нашој браћи Бугарима саветовали да не уступају напад ауторитета велике цркве, настојавали смо код патријаршије, да се народу бугарском *народна црквена управа*. Ми смо ове савете у толико пре могле дати Бугарима што смо сами на себи могли показати пример, како се и сами нисмо хтели одрећи велике цркве ма да би, по своје политичком положају, за то мање тежоба имали од Бугара као што нам с друге стране није било тешко ни васељенским патријарсима који су за ових 10 година на престољу цариградском седели, доказивати да у нашем веку већ и црквена наука мора бити онако исто приступна простим народу као и свака друга, а да се та сврха постигне, да му се ваља обраћати језиком који он разуме и преко људи који би били из средине његове; да жудња за надмоћношћу једне народности над другом не само производи трвње међу народима те слаби снагу њихову, него ми изгледа да никаква изгледа нема на успех.

На жалост, ми смо поодавна изгубили веру да ће се усвојити правац који смо препоручивали. Узроци који не зависе ни од једне ни од друге стране, нису допустили да између њих дође до помирења, ма да су и представници најмногбројнији православног народа (руског) у Цариграду радили у оном истом духу, који је и нас у том питању руководио.

Ако је дакле измирење између Бугара и Грка немогуће на основима, које смо ми заједно са другим православним словенима сматрали као *најјаробитачније*, онда нам дужност налаже озбиљно постарати се, да се одвајањем бугарске цркве од Грчке не би потрло виједашње црквено право онога у Турској народа, коме српска кнежевина стоји на челу.

Та дужност коју ми никад нисмо заборавили, сад је још живље изазвана расписима *вођа бугарских* управљеним и *на чисто српске епархије по Босни, Херцеговини и Старој Србији*, у којима се народ наш позива да пристане уз Бугарску цркву. О српској цркви на ни о српском језику нема у тим расписима ни помена, као што ће се видети из приложених копија једног од таквих позива.

Ви ћете, господине, и сами разумети да жеља српске владе, да се Бугарима признаду умесна права, не може докле ићи да се наукуте *наша природна права*.

Биће вам познато да су четири патријаршије некада постојале на Балканском полуострву: Цариградска за Грчки народ, Пећска за Српски, Трновска за Бугарски, а Охридска да је, по праву завојевања некад долазила под бугарски а некад под српски, но најпосле — и ово заслужује особиту пажњу — да је подлегао отоманској надмоћности, као *српска имовина*. Биће вам такође познато да пећска и охридска патријаршија нису у другој половини прошлога века укинуте већ и сада гласе по цариградским књигама, као просто придружење патријаршији цариградској, која у њено име, и дан данашњи и нарочити годишњи данак плаћа царској благајни. То ћете све најјасније видети из берата издатог Његовој Светлости патријарху Кирилу у 1855-ој години, а тако исто ту ћете наћи и које су изриком епархије зависиле од цариградске, које ли од охридске, а које од пећске патријаршије.

Пошто се сада опет ради о томе да се једна од тих патријаршија, а имено бугарска, одвоји од задруге цариградске, ту само може бити реч о оној, које надлежност не подлежи никаквој сумњи, а то је *Трновска*. Уступањем сваке друге бугарској цркви настало би питање, да ли се стара српска тековина не преноси као патримонијум, на оне, којима не припада ни по црквеној повесници ни по правима српског народа на источном полуострву.

Ако се дакле заиста, сад хоће да обнови црквено право бугарско то се и Србији даје основа да тражи обновљење, истога права и за сав српски народ и по томе би требали да све епархије по некадашњим српским провинцијама *дођу у област поглавара већ признате српске цркве у кнежевини*. Ну докле се год неби могло остварити ово несумњиво право народа српског, докле је желети да некадашње епархије његове и даље остану у задрузи са патријархом цариградским, и у томе случају његова светлост радила би у интересу цркве и народа само тако кад би му одсад слала искључиво духовне пастире, који би били пореклом Срби, како би се духом и користима српске цркве подударали. То би желели Његовој Светлости живо на срце метути као најбоље средство да за друга српске са патријаршијом цариградеком, док јој буде суђено да траје, буде мирна.

Намесништво вњажевског достојанства препоручило ми је, господине, да вам предозначене надзоре доставим, да бих ви првом приликом изложили Његовој Светлости која ће, уверени смо, увидети њихову основност, као год и интерес цариградске патријаршије да их с нама заједно брани.

Примите и т. д. и т. д.

Дакле, господине, излази то да српска влада није имала пресудног уплива на питање догађаја о стварању бугарског егзархата и да га је сузбијала и сматрала онако, како га ми данас сматрамо и тачно обележила сферу српског живља, коме, како нота веле, народ у Србији, стоји на челу. Није

нствима дакле, да је српска влада помогла да се оствари постављање и према томе дакле није уместан прекор, који је јутрос пао.

На послетку, пало је неколико речи, како хоће либерална странка да се популаризује тиме, што тражи укидање монопола дувана и соли. Ја лично не употребљујем дуван и он ме не интересује толико, али пошто је постао артикал за подмиривање потреба у целој Европи, па и у Србији, онда морам да гледам на њега, без обзира, да ли ко пуши или не пуши. Један је казао, да либерали хоће да се популаризују тиме, што траже укидање монопола соли и дувана. То је ствар схватања; и сваки о томе може да мисли како хоће. У погледу тог питања, ја мислим, да ће вам бити пријатно, да вам прочитам јадац насупрот из кога ћете видети како се мислило пре осам година. (Чује се: нисмо ми ђаци; с друге стране: нека, нека прочита).

Ја нисам рад, да искварим оне мисли које су тада биле. С тога молим вас да прочитам. (Чита):

Питање је сад, да ли је наша напредњачка влада ову правичност имала у виду кад је код нас почела уводити посредне порезе? Боже сачувај! То се најбоље види по томе, какве је посредне порезе она увела. Она је ударила порезу на со, на пиће, судске послове. Да ли су то предмети без којих грађани могу бити, и да ли су то порезе које могу грађани према својој милој вољи узети да их плаћају или не плаћају? (Вичу: „Нису!“).

..... Дабогме, да нису. Осолити се сваки мора; најгори сиромаш, као и највећи господин; без соли ни стока не може. (Вичу: „Не може богме“). Тако исто који год замишља замишља снагом мора богами што год и пити. (Вичу: „Нека они из Београда дођу, да целе зиме преврћу клада, ја л цело лето дућкају ледину, па да видимо хоће ли пити“). А и у суд се мора ићи. Ако је суд луксуз, онда шта ће нам. („Тако је“). И како се то господа сетише, да ударе порез на со, без које сељак не може мрднути; а ако је за стоку, треба му, ако је за челада, треба му, и то бар пет пута више, но господина човеку, пошто сељак брзо целе године жуљи сув хлеб, парнику и кромпир за што све треба соли, док господа почешће присмоче и са шећером, на сељачке се соли сетили, да је оптерете данком, а свој шећер заборавили! (Смеј и допадање. Вичу: „Њега ћемо се сетити ми, кад ми станемо резати“). Оно ни шећер није данас никакав луксуз, шта више, снада у обичне потребе, али ми је ево чудо, како то њега заборавише, а соли се сетише. (Вичу: „Знају да ће на соли више встерати“).

Пореза на со и таксене марке то су две најгрђе врсте посредне порезе, и напредњаци су баш њих увели. Но да, мале заборавих, они су увели још и порезу на дуван. Вели се дуван је луксуз, то не мора бити. Добро, пристајем и тако. Али луксуз од луксуза има разлике.

Али сад настаје питање, чиме да се замени данашња пореска система. Наш програм на то одговара: „Да се ради на остварењу непосредне, прогресивне порезе по имућству и према приходима грађана.“

Код непосредних пореза грађани увек знају колико су дали држави, па их онда то покреће, да размишљају шта им је држава за то вратила и да воде бригу и траже рачуна, шта је учињено са њихвим дацијама.“

То је, господо, рад радикалне скупштине, рад народне радикалне странке, а књига је издање радикалне странке. Сад господо о адресама. Адресе има две: адреса одборске већине, и адреса одборске мањине. Кад се у адреси већине показује задовољство о сваком раду владе, то већина вели за саму себе. У адреси мањине констатује се фактично стање ствари и каже се, да се онозиција налази у мучном положију, да није била срећна, да ужива толико несупречена права, колико су уживали чланови већине. Свака је од њих субјективна, оправдана; адреса већине по нашем мишљењу за већину, а адреса мањине по нашем мишљењу за мањину. Сад остаје, да неко трећи пресуди, шта је између свега тога објективно и оправдано. Већина тврди, да је оправдано оно, да је објективно

оно, што је у адреси већине казано, а мањина на против, да је оправдано оно, што је у адреси мањине казано. Ја ћу прећи на анализу обеју адреса, али прво ћу да истакнем нешто, што је слабо истакнуто, и мени је жао, што то није спажено од стране већине, да има у нацрту адресе мањине а на штету напредка државног, који си жели постићи.

Адреса мањине има сличности а наравно и различности са адресом већине.

Сличности са адресом већине, и то са оном другом половином њеном, која говори о спољној политици. Не желећи, да слабом критику на конкретне случаје које је г. Рибарац критикујући нацрт адресе већине навео и не желећи, да слабом оне разлоге ипак констатујем, да су и три места, у погледима на будућност а даљи рад адреса већине и адреса мањине веома сличне и готово истоветне. Господо, ја ћу да вам објасним од куд потиче то. То долази отуда, што смо мишљења, да се већини, а погледом српској масли, не може чинити никаква препреки у питању, које имамо да решавамо са неким трећим. Кад смо изједначили мисли у погледу у будуће на спољну политику, то смо чинили из разлога да не падне на нас онај прекор, да може ко са стране рачунати на нас, да може задовољити своје страначке интересе.

Ми смо хтели, да изађемо сложни и да бранимо интересе, који могу доћи у питање. Да је то тако, сведочи одељак, који говори о уредности српског народа према руском. Ако је то са више речи казано у пројекту већине, ипак то исто казано је и у пројекту мањине. О томе може се читаву књигу написати и како они којима ово буде пријатно, тако и они, којима ово буде непријатно умеће све потпуно разумети и толико су писмени, да ће из обеју адреса изводити тај факт, да српски народ изјављује благодарност братском народу руском, а сад, да ли је то казано са више или мање речи, то је најмања ствар.

Даље, лако се може приметити, да су наше жеље истоветне и о убиству српског конзула у Приштини. И ту не можемо имати друго мишљење него што га и ви амате. И ту можемо тражити сатисфакцију не једне стране ради, него ради целокупног народа нашег. Ту нам се замара поглавито, како апелујемо на правдољубље царевине, а с друге стране хоћемо да се енергично влада за нашу ствар заузме. Ја држим, да кад се мало боље у ту ствар загледа, не може нам се то замерити.

Ја држим да се то не може веома разликовати. Ту је у питању страна на којој се десило то дело и страна која тражи сатисфакцију. Она страна, на којој се десило то дело она је крива али је она и судија у исто време и на њено правдољубље морамо апеловати јер нема за сад да је трећи судија, који ће да донесе тачну одлуку и свакако оправдано би било да се то најенергичније тражи.

Исто тако, господо, ми смо истоветни у мишљењу о забрани извоза наших свиња. Ми сажаљевамо исто толико колико и ви, а можемо сажаљевати и толико пре што има много трговаца наших који су веома оштећени. Ми то доста жалимо али у исто време жалимо што то није учињено пре.

Господо кад се све ово узме сјамрно онда се сусретамо и можемо да извучемо овај резултат: Србију чекају крушни и тешки послови, било да гледате на трговачке утјоре, који ће имати да се закључе, или на односе на Балканском полуострву или на све друге прилике које су у развоју онда Србија на сиром иностранства мора ту располагати са расположењем целокупне скупштине и целокупном снагом народа српског. Ја држим ако се неће да тражи момент противности навлаш, ако би се хтела увидети та страна нашег пројекта која је у свему оштро и несумњиво патриотски изведена, онда би се увидело да ми стојимо сложни са сиром ма кога трећега који би, можда од Србије тражио више него што је дао.

Што се тиче, господо, унутарних ствари то је по природи саме ствари као резултат свега онога што је говорено раније о изборима, на послетку резултат многих непријатних случајева, који се нису могли написати друкчије него што су у адреси-мањине написани. Ја нећу говорити да је се било

у стању да се сва опозиција побије и да се сав народ повећа, али што се избора тиче ја вас молим да сами себи одговорите на ова питања: дали сте равнодушно гледали ако је у каквом крају био јачи опозиционар? Дали сте скрштених руку гледали да опозиција на изборима победи? Од куда онолики отказни представника листа, и зашто, кад су они по закону питани и пристали, а ми смо се сами отказали места где немамо представника? Што се тиче општина, ја би и ту поставио само једно питање: да ли су кметовима, који су припадали опозицији, тражене порезе пре, дали су им тражени какви рачуни увек пре и строжији, него онима, који су припадали садашњој влади? Ја кажем да треба да се тражи, од свакога, јер онај који оће да суди овоме народу, он у првоме реду треба да буде сам исправан. Али, господо, треба тражити и од либералних и од радикалних мметова у једној истој мери, јер, господо, докле један мисли да може да прође овако, а други онако, докле ће овде вечито падаги оваки прешори, а и већи од досадашњих. Што се тиче безбедности која је наглашена у адреси ја немам ништа да додам оним речима које је известио мањине казао у оцени тога одељка; и оно што је он казао онако је. —

На послетку што се тиче финансија, нека је, благостаје у нашој земљи, нека је доста пара, али тих пара може бити доста ако буде извора. А ови су двојаки: приватна правда и државна потпора и штедња. Приватна — разумем новчана банка — предузећа су врло напредна, док међу тим државне финансије непрестано рамљу а пореза се све теже добија, док порески дугови све страшнији бивају. То мора бацити у бригу сваког озбиљног човека. Поводом тога што је речено о некој популарности, ја изјављујем да је сад постало немогуће за свакога да буде популаран, пошто су нам напредњаци оставили 300 милиона дуга, него само може бити говора о већој или мањој правичности и аишта више. Овде бу желео да поставим такође још ово питање: дали ви заиста мислите да ће наш буџет моћи да се тако брзо опорави? дали мислите да се може свосити порез са овако оскудном производњом? Даље господо, дали може да се одобри или да остане као правило она партија у буџету, која се даје на — пензије — као што је била под напредњацима а знатно увећана под радикалима. На та питања оба изволите одговорити ви сами, а ја нисам дужан да вам дајем упутства. Но свакако факта ће показати, а и звршни рачуни — који су изнесени само 1888 годину, — какво је право стање ствари. На послетку, господо, одкуд долазе све те противности, у овој земљи, што смо ми, као мирољубиви људи признали говорећи овде о хрђавом стању у земљи? Од куд долази да се у последње доба у нашем народу укоренило хрђаво мишљење да се једна противна партија сузбија по што по то и да то важи нарочито за господске владе, као што су вели се либерална а већ по себи се разуме и напредњачка? По мом схватању то зло долази отуда што се партије на влади сматрају радо као завојевани, покорени, једни као „народ“, други као „господа“. Да неби желео да се у овој земљи васпостављају некакви слојеви друштва, него да се сједини гуњ и капут, опанак и чизма, цилиндер и шубара.

На послетку, господо, узимајући у рачун, да је друга половина нацрта адресе одборске мањине слична са другом половином нацрта адресе одборске већине. Узимајући у обзир да у првој половини нацрта адресе одборске мањине има исто толико истине, колико и речи у њој, ја ћу после свега тога говора да кажем: да не пристајем на адресу одборске већине. Ја не могу тражити од вас, да и ви пристанете на адресу одборске мањине, но желим да је беспристрасно оцените. И ако је не усвајате онда желим, да ова дебата уроди добрим плодом, па да и за оне, који су је прузроковали, да и за њих има суда па како су за осуду, њих ће јавно мњење и осудити. Сваки онај, који иде на то, да нам то гарантује и да се сви изједначимо пред законом, биће заслужан за ову земљу па ма ко он био и ма како се он звао. Те једнакости до сад на жалост није увек и потпуно било. —

Прота Милан Ђурић. Господо! Поштовани предговорник г. Живан Живановић казао је: прота Милан Ђурић, ужички посланик, каже да наша војска у турском рату није била спремна и ненаоружана, а Тома Бојичић опет каже, да је наша народна војска у оно време била спремна и да жели, да се наша народна војска доведе на ступањ спреме оног времена, па како се вели то слаже? Ја знам, кад г. предговорник тако говори, да он у овом рату није ни био очевидац, док напротив ја сам био не само очевидац, него сам и учествовао у том нашем рату, па добро знам, како је наша војска била спремна и како је у рат поведена. Код нас је било народне војске у томе времену, која се је делила на 3 позива. Први позив је био наоружан острагушама пибодијевог система, а други позив пушкама предњацима, трећи позив није сав ни имао пушке, а и ако је у неколико наоружан, то је имао Спидерове пушке, крнкове и то предњаче. То ће потврдити и други, који су нашу војску предводили, то ће потврдити и сами генерали а и други официри. Затим, ми смо имали кратке и несигурне тонове, док је турска војска имала ваљане крупове тонове остргане. Који је био војник и који је у борби, тај ће знати шта значи то. Ја мислам, да сваки онај, који је био очевидац и који зна са каквом смо спремом пошли у рат противу силне војске турске царевине, тај ће заиста осуђивати ондашње државнике, који су руководили судбином наше земље. Турска је војска била одевена и спремна и наоружана најбољим пушкама и топовима док наша војска била је врло неспремна, па још и довољно пушача није било. Још је и то било жалосно, што је команда над целом нашом војском предата једном странцу, код толиких наших синова и спремних официра. Зар то није, господо, за осуду?! Зар то није понижење за нашу војску и њене више чинове?! (Одобравање.)

Сад ћу да кажем нешто и о егзархији. Мој предговорник одбио је прекоре од ондашње владе, односно бугарске егзархије и црквеног питања; али српским покрајинама није се петрудио да каже, како се наша влада врло мало старала да у српским покрајинама постављала своје владике, кад је то могла учинити сада бугарска влада. Турска раја молила је и гледала је, да на сваки начин добије своју цркву у српским покрајинама, која су под турском царевином, али се на то од ондашње наше владе нико није обазирао, нити се старала да у тамошњим српским покрајинама обнови стару српску црквену хијерархију. (Одобравање.)

Браћо! Немојте се о томе варати, јер је тако у исти-ни било.

Што се Берлина тиче, ја сам казао то, да резултат, постигнут тамо за нас није био довољан.

То је што сам имао да кажем ради личног обавештења.

Јован Милић.Валичевац. Ја ћу укратко да одговорим г. Живановићу те да се са њим објасним. Овај господин и ја нисмо једно исто. Ја носим гуњ и опанке, а он натуче цилиндар и обуче капут и прима 30 дуката плате. (Жагор.) Кад би говорили о томе, да ти скинемо, господине, плату, ти онда не би дао. (Жагор.)

Председник. Не можете више говорити о томе, јер то није лично обавештење.

На реду је да говори г. Ранко Петровић.

Ранко Петровић. После овако дугог говора, после овако исцрпне дебате, нарочито после јутрошњег говора госп. Гиге Гершића, који још онда већаше да је мало шта остало да се још о овом предмету каже, онда шта остаје мени и позвијим говорницима да речемо?

Господо! Разговор о адресама, господо из опозиције одстрашили су у врло много обзира те су унела у дебату понајвише претресање о изборима: да ли су они били правилни или неправилни; о партији радикалној, даље о неуставности закона издатих на прошлој Скупштини.

У томе смислу ја ћу проговорити неколико речи, али стараћу се да не злоупотребим стрпљење поштованих посланика.

Нисам никада устао да говорим против опозиције, ваљда с тога, што сам и сам одрастао у опозицији те нисам могао

осећати ову срдбу којом опозиција устаје противу партије из које је садашња већина скупштинска.

Напротив осећао сам неку љубав према опозицији и ни сам досад могао лако посумњати у основаност навода њезиних, све верујући: да и ова опозиција ради онако истинито, како је радила и опозиција у којој сам и сам до скоро био.

Ну пратећи говоре многих опозиционара а посматрајући њихне доказе излази на видик, да опозиција стоји као нека разбијена војска. Једни су питоми и разложни говорници, говорници, који признају оно, што је заиста учињено добро и ваљано, те оно што је за похвалу, чини ми се, да ђутом и похваљују. Напротив другима је све наопачке, прио и певалао. Најближи предговорник мој из опозиције, поштовани г. Живан Живановић он је један од тих разложних говорника који нигде није поменуо ниједне речи различе онима, које су говорили његови другови из опозиције. Оправдао је врло разложно то, што се може да осети увређена опозиција, што на пр. кмет неки из опозиције није одмах потврђен, и ако није навео, колики је проценат оваких кметова према потврђенима. Правдао је даље и то како не би право било, кад би се само од некога кмета из опозиције тражила неправилност рачуна, него би то требало тражити од свију. А да се баш то и тражило на најеклатантнији начин, смем слободно тврдити. У опште он је објаснио умесност неке мале срџбе, јер иначе не би било опозиције, али никако се није сложио са многим говорницима, својим друговима из опозиције. Његов говор о спољној политици додирује онај део из адресе већине и мањине, којим се потврђује једнакост обеју адреса у томе. И ако се осети каква разлика, та је у томе, што се остављају влади одрешена руке да у пословима према трећем има више путова, да ради овако или онако.

Други говорници су са свим контра говорили. Један од говорника говорећи о спољној политици казало је „да је то сомнабулистичко стање“. Власти данашње, то је „право безвлашће“. Спољна политика сем тога, што је сомнабулистичко стање, ова је право ванштање интереса народних, и да је то право зло. Дакле видите, како стоји права противност између појединих говорника из опозиције.

Мени је довољно да констатујем ту неслогу опозиционара у назојима и оцењивању данашњег стања. Неколико ђу ствари додирнути из говора опозиционарских, које су нама као већини пребациване. Додирнућу их само у толико, у колико ми изгледа да хоће да покажу друго лице појавама и догађајима него што су у самој ствари. Кад она вели, да нас је полиција избрала а не народ, и да је данашња већина дошла само заузимањем полицајне власти, ја мислим да ништа на свету не би било противније истини, него што је једно такво тврђење. Донста, погледајте само на данашње чланове скупштинске већине, па ћете се сетити да су то већином све борци од 10 и 20 година, како су то људи, којима је по неколико пута долазила полуца под праг кућни и кућу из темеља превртала; даље сетите се само под каквим су приликама у пређашње време бирали за посланике, као и то, да су били по затворима, у оковима, протеривани из свога места и у туђини живили на сад рећи: да је те људе бирали полиција а не народ, као што их је досада бирао, и да траже њену помоћ против народа, и то све у тако кратком времену! Није ли то права противност са најобичнијим током догађаја? Што ће данашњим члановима скупштинске већине да им у избору помаже полиција, кад су они до јуче под највећим притиском бирали од стране народа? — Ја ђу да напоменем само један случај, који ће довољно убедити господу из опозиције, да нама полиција није ни требала, нити ћемо је тражити.

Ове године није ми се десило да идем за вођом опозиције г. Авакумовићем, али лане сам за њим ишао и држао зборове по београдском округу. Близу Гроцке држао је г. Авакумовић три збора, ја сам држао у томе крају само један.

Само један пут отишао и само један збор држао, и г. Авакумовић је изгубио превагу у томе крају. А то је био

чистокрвни либерални крај. Треба ли дакле нама помоћ полиције код оваког стања ствари? Кад сам ја то могао у месту, у коме нисам ни био кандидат, зар не бих могао много боље у месту своме? Ове године било је либералних зборових по 3 по 4 на једном месту; ми смо по један само држали па опет успели. Нама је дакле доста наш минули живот, па је довољно да се само и појавимо у народу, и народ ће пре уз пас, него уз партију једну, која није данас тек поникла, него одавно и одавно живи и свакојако — мора се признати — могла се и трошити, могла је губити, и без своје кривце депопуларисати се.

Помиње се даље, како је било страха и угрожавања Вели се: „ако је пала која глава то је опозиционарска, ако је запаљено коме сево то је опозиционару“.

Да господо, сад тек имају либерали глава да се жртвују, сад имају сена и кућа за паљење, а у најљућој борби народа за слободу, они су били лојални и мирни! Кад то износи опозиција пред лице живих бораца, који ту седе у Скупштини, онда не знам има ли очитијег покушаја да се појаве, да се догађаји изврију, фалсификују. И, господо, ја мислим да је тај покушај, то изиошење на штету своје отаџбине, то већ није само намера да се штити партија, јер се не може узети да се не окривљује свој рођени народ, када они људи, који су до јуче залагали све за слободу избора, као и за остале слободе, да ти људи на једанпут данас траже главе од опозиције, да ти људи пале сена и куће. Статистика свију злочинстава у опште у земљи, статистика иступа и преступа у земљи, статистика свију тих догађаја друштвених, говори за ову годину повољније него за многе и многе минуле године. Свију ових догађаја статистика каже да је много мање ове године него пређашњих година. И опет опозиција са свим редовне друштвене појаве овога смисла приписује партиском деловању већине данашње. Онда да укинемо радикалну партију, па су укинути и преступи и злочинства и иступи у Србији!

Помиње се „како је радикална већина данас са свим изменила карактер борбе о адреси према оном карактеру њезине борбе, како га је водила, док је била у опозицији“, јер веле, од народних жеља ни трага ни помена нема. Свакојако то окривљење и само по себи већ пада. Радикална партија уносила је многе жеље и многе од тих жеља већ остварила. Оно што је остварила, неће тражити поново! Либерална партија, која коре радикалну партију, што не уноси сад жеље и што их не испуњава, ево да никако не помиње своје жеље, и нигде не каже: ово су наше жеље, које смо одавно унели у наш програм!

Радикална је партија врло много од својих жеља остварила и врло много својих обећања већ испунила, а што је најглавније, створила је стање у коме и не мора жеље у адресу уносити, већ их може озакоњавати.

Да напоменем још једну ствар, која ми изгледа такође као извртање појава. Помиње се са опозиционе стране како је углед земље данас са свим понижен, дакле да је све пошло напратике. Ја мислим, господо, да се тим окривљује своја отаџбина цела, а не само владајућа партија. Кад се земља толико времена борила да дође до овога стања друштвеног и извојевала то стање — а ја ђу признати да заслуга за то не мора припадати искључиво данашњој влади — дакле кад је земља извојевала извесно ниво стање и нове слободе, тиме самим повећан је углед целој земљи. И заиста, мени се чини, да је тај углед већи него икада од Косова до данас што је био.

Један од господо опозиционара, да би још горе икриминисао, да би још горе окривљено партију радикалну, дотакас се том приликом и нашег патриотског друштва „Св. Саве“ се и тиме окривљује већину. Зашто је окривљује? За то што је била стављена цифра 300.000 динара у буџету за чување угледа земље на страни — дисопозициони фонд — а међу тим отказана је помоћ друштву Св. Саве.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)